

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 15 • Sayı/No: 3 • Aralık/December 2024

ISSN: 1309-601X

UŞUN KOCA OĞLU SEGREK BOYU'NUN COĞRAFYASI

The Geography Of Uşun Koca Oglu Segrek Boyu

Dursun Can EYÜBOĞLU

Serbest Araştırmacı, İstanbul.
dursuncaneyuboglu@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4163-0976

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Gönderim Tarihi: 14.10.2024
Kabul Tarihi: 26.12.2024
DOI: 10.59281/turkiz.1567227

Kaynak göstermek için:

Eyüboğlu, D.C., (2024). Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun Coğrafyası.
Düşünce Dünyasında Türkiz, 15(3): 389-442.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye
Tel: +90 312 460 1779 • Faks: +90 312 460 1789

www.tasav.org • iletisim@tasav.org • turkiz.dergi@tasav.org

UŞUN KOCA OĞLU SEGREK BOYU'NUN COĞRAFYASI

The Geography Of Usun Koca Oglu Segrek Boyu

Dursun Can EYÜBOĞLU

Serbest Araştırmacı, İstanbul.
dursuncaneyuboglu@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4163-0976

Özet

Dede Korkut anlatıları tarihin farklı dönemlerinin ürünleridir, farklı tarihî süzgeçlerden geçmiştir, farklı dönemlerde yazıya geçirilerek günümüze gelmiştir ve Türk halkları arasında yaşamaya devam etmektedir. Dede Korkut Destanları'nın birçok varyantı, nüshası, yazması vardır. Tarihî süreçte birçok coğrafyalara adapte olmuş, birçok yer adları destanlara katılmış, birçok varyantları oluşmuştur. Dede Korkut'taki Oğuzların yaşadığı coğrafya Orta Asya, geniş Avrasya coğrafyasıdır. Eski Türklerin önemli bir kısmı konar-göçer olmakla birlikte, yerleşik Türkler de vardı. Dede Korkut'taki yerleşik düşmanların birçoğu yerleşik Türklerdir. Dede Korkut'ta göçebe yaşamın bir unsuru olarak dağlar, ırmaklar yer almakla birlikte, yerleşik yaşamın bir unsuru olarak kaleler-kent kaleler de yer almaktadır. Dede Korkut Kitabı'ndaki onuncu boy Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'dur. Boyun konusu, bir kardeşin, tutsak düşen bir kardeşi, ağabeyini kurtarmasıdır. Anlatı bir kardeşlik destanıdır. Boyun başkahramanı Segrek'tir. Bu boy, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu ve Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy ile aynı destanın farklı varyantlarıdır. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda tarihî-coğrafi-edebî-kültürel olarak başlıca iki coğrafi tabaka bulunmaktadır: Alt Coğrafya ve Üst Coğrafya. Boyun Segrek adlı

Türkmenistan varyantının olması, Orta Asya'da başka varyantlarının bulunması, boyda geçen birçok yer adı, boyun Oğuzların Hazar'ın batısına, Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden önceye, Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir. Anlatının motifleri, varyantları, ilgili anlatılar geniş bir coğrafyada görülmektedir. Boyun coğrafyası kısmen belirgindir. Boydaki coğrafyada Aladağlar, Sir Derya boyunca uzanan Karadağlar, bu bölgede bulunan Kazılık yer almaktadır. Sir Derya ve Balkaş Gölü arasındaki coğrafyayı içermektedir. En alt coğrafya ise Altaylar-Güney Sibirya bölgesiyle ilgili olmalıdır. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda Aladağ, Alınca Kalası, Arku, Dereşam, Gökçe Deniz, Karadağ, Kazılık Dağı, Oğuz Eli/Oğuz, Şirögüven yer adları geçmektedir. Bu çalışmada Dede Korkut'taki Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun coğrafyası incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Segrek, Egrek, Destan, Coğrafya.

Abstract

The Dede Korkut narratives are the products of different periods of history, have passed through different historical filters, have been written down in different periods and have survived to the present day and continue to live among the Turkic people. There are many variants, copies, manuscripts of the Dede Korkut Epics. They have adapted to many geographies throughout history, many place names have been added to the epics, many variants have emerged. The geography where the Oghuzs in Dede Korkut lived is Central Asia, the vast Eurasian geography. Although a significant portion of the ancient Turks were nomads, there were also settled Turks. Many of the settled enemies in Dede Korkut are settled Turks. While mountains and rivers are an element of nomadic life in Dede Korkut, there are also castles-city castles as an element of settled life. The tenth epic in the Book of Dede Korkut is Usun Koca Oglu Segrek Boyu. The subject of the epic is a brother saving his brother who is captured. The narrative is an epic of brotherhood. The protagonist of the epic is Segrek. This epic, Kazilik Koca Oglu Yigenek Boyu and Salur Kazan Tutsak Olup Oglu Uruz Cikardigi Boy are different variants of the same epic. There are two main geographical layers in Usun Koca Oglu Segrek Boyu in terms of historical-geographical-literary-cultural aspects: Lower Geography and Upper Geography. The existence of the Turkmenistan variant of the epic called Segrek, the existence of other variants in Central Asia, many place names in the epic indicate that the epic belongs to a history older than the 10th-11th centuries when the Oghuzs were in Central Asia, before their migration to the west of

the Caspian Sea, to Anatolia-Azerbaijan. The motifs, variants, related narratives of the narrative are seen in a wide geography. The geography of the epic is partially clear. The geography of the epic includes Aladaglar, Karadaglar extending along the Sir Derya, Kazilik located in this region. It includes the geography between Sir Derya and Lake Balkas. The lowest geography should be related to the Altai-Southern Siberia region. In Usun Koca Oglu Segrek Boyu, the place names Aladag, Alinca Kalasi, Arku, Deresam, Gokce Deniz, Karadag, Kazilik Dagi, Oguz Eli/Oguz, Siroguven are mentioned. In this study, the geography of Usun Koca Oglu Segrek Boyu in Dede Korkut was examined.

Keywords: Dede Korkut, Segrek, Egrek, Epic, Geography.

Giriş

Dede Korkut Destanlarının, millî edebiyat örneği olarak, dünya edebiyatında yer etme ölçüsüyle üstünlüğü ve değeri yüksektir; Türk geleneklerinin, göreneklerinin, törelerinin bütün çizgilerini taşımakta, toplum yaşamının yarı yerleşik yarı gezgin, genellikle akıncı yönünü bütün canlılığıyla çizmektedir. Gün doğuşundan gün batımına kadar geçen zaman dilimleri, bahardan kışa varan zaman bölümleri, koşan at ayağı ile konuşan ozan dilinin hızında değişen zamanın akışı bellidir ve kendinden başkasına benzemez has bir havası olan Türk'ün zamanıdır (Sepetçioğlu, 1998: 16).

Dede Korkut/Korkut Ata geleneği, sözlü ve yazılı yaratıcılığıyla bütün Türk Dünyası'nı kapsayan bir kültür ve medeniyet yaratma geleneğinin adıdır. Bu gelenek, bir medeniyet yaratmanın yanında, dünyaya yön veren bir milletin yaşam tarzını ve bu tarz içinde yaşadığı, tecrübe ettiği pek çok unsuru da içerisinde barındırmıştır. Bu gelenekte yaratılan her unsur, özgündür, değerlidir. Bu değerler, sözlü gelenekten alınmış, zaman içinde yazılı metinlere dönüştürülmüş, kuşaktan kuşağa aktarılmıştır (Ekici, 2019: 17).

Dede Korkut Destanları'nın destan, hikâye, efsane, masal, mit vb. birçok türde birçok varyantı, nüshası, yazması vardır. Bunların içerisinde en bilineni, buldukları yerler olan *Dresden ve Vatikan* adlarıyla bilinen iki nüshası olan *Dede Korkut Kitabı*'dır (Ergin, 1964; Ergin, 1989; Gökyay, 1973; Tezcan ve Boeschoten, 2001; Özçelik, 2016). Eserin Berlin kopyası da vardır. Dede Korkut'un bir varyantı ise Türkmen/Türkmenistan varyantı olarak bilinen *Türkmen Halk Nüshası*'dır (Erdem, 1998; Tural ve Nurmemmet, 1999). Destanın bir varyantı da 2019 yılında keşfedilen *Türkmen Sahra/Günbet* yazmasıdır (Ekici, 2019). Destanın yeni keşfedilen Ankara, Bursa yazmaları da vardır (Sertkaya, 2022). Destanın Türk topluluklarından ve başka milletlerden yapılan birçok derleme varyantı da vardır.

Muharrem Ergin'e göre Dede Korkut Kitabı'ndaki hikâyelerin esas karakteri destanidir, epiktir. Bunları birer destan parçası saymak ve dar anlamda destan demek mümkündür, ancak bu konudaki en uygun tabir *destani hikâye*'dir. Gerek Dede Korkut Kitabı'nın iç yapısı, hikâyelerin şekli ve içeriği, gerekse tarihî kanıtlar ve çeşitli Oğuz rivayetleri, bunların eskiden oluşmuş büyük bir Oğuz destanından ayrılan, yeni unsurlar eklenerek zamanla bağımsız hale gelen parçalar olduğunu göstermektedir (1989: 29-30).

Dede Korkut anlatıları, tarihin farklı dönemlerinin ürünleri olarak, farklı tarihî süzgeçlerden geçerek, farklı dönemlerde yazıya geçirilerek bugünlere gelmiştir ve Türk toplulukları arasında farklı türlerde yaşamaya devam etmektedir. Bu nedenle destan, hikâye, efsane, masal, mitoloji vb. çok sayıda anlatı türüyle ilgilidir. Basat-Tepegöz ve Deli Dumrul boylarında mitoloji ve masal unsurları ön plana çıkarken; Salur Kazan anlatılarında destan; Bamsı Beyrek anlatılarında destan ve hikâye; Korkut Ata anlatılarında efsane unsurları ön plandadır. Bunların az veya çok tarihî-coğrafi bağları vardır. Dede Korkut anlatıları, çoğunlukla destan veya destani-hikâye olarak kabul edilmektedir (Eyüboğlu, 2024: 13).

Dede Korkut anlatıları; anlatıya, metne, bakış açısına, ele alış biçimine vb. göre birçok nedenle farklı şekillerde adlandırılabilir. Bu adlandırma şekillerinin hepsinin kendince bir mantığı vardır. Çünkü bu anlatılar; birçok Türk halkı arasında, birçok millette görülen; yüzlerce, binlerce yıllık tarihî süreçlerden geçerek günümüze ulaşan; dilden dile, kuşaktan kuşağa onlarca, yüzlerce kişi, ozan tarafından anlatılan; üzerinde birçok işlem yapılan; farklı türleri, şekilleri, varyantları, uyarlamaları bulunan; büyük sözlü kültür geleneklerinin; bir zamanlar devasa hacimlerde olan sözlü kültür ürünlerinin geriye kalmış kırıntıları; günümüzde tarihiyle, coğrafyasıyla, diliyle, kültürüyle, metinleriyle, nüshalarıyla, yazmalarıyla, varyantlarıyla dev sözlü kültür ürünleridir. Bu nedenle biz eser ve çalışmalarımızda bu anlatıları, genellikle araştırmacıların adlandırma şekillerine de uygun olarak, Dede Korkut Destanları, Dede Korkut Hikâyeleri, Dede Korkut Boyları, Dede Korkut Oğuznameleri vb. birçok şekilde adlandırmaktayız ve bunun Dede Korkut'un zenginliğine katkı sağlamasını ummaktayız.

Dede Korkut Hikâyeleri'nin hepsinde kurgu bakımından ortak noktalar vardır. Hikâyelerin başında kahraman bazı haksızlıklara ya da kötülöklere uğrasa da bunlarla baş etmeye çalışır. Hikâyelerin ortalarında kahramanlar benzer tehlikelerle karşılaşır ki, bu tehlike genellikle düşmandır. Kahramanın başı derde girer, tutsak olur. Hikâyelerin sonuna doğru birileri, Oğuz yiğitleri, kahramanı kurtarır, sonuçta kahramanlar her türlü zorluğu yenerler (Üstünova, 2008: 139).

Bu makalede Dede Korkut Destanları'ndan Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun coğrafyası ve içerisinde geçen yer adları toplu olarak incelenmiş, literatürdeki konuyla ilgili önemli kaynaklar bir araya getirilmiş, birçok araştırmacının görüşlerine yer verilmiş, genel bir değerlendirme yapılmıştır. Böylece anlatıdaki coğrafyanın daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamak amaçlanmıştır. Öncelikle destanın coğrafyasına bir giriş niteliğinde, Dede Korkut Destanları'nın genel coğrafyasına yer verilecektir.

1. Dede Korkut Coğrafyası

Pek çok değerli araştırmacı Dede Korkut Destanları'nın coğrafyası hakkında görüşler dile getirmişlerdir. Bu görüşler destanın coğrafyasını anlamak açısından faydalı olacaktır. Burada bunların bazılarından bahsedelim:

Vasiliy Vladimiroviç Barthold'a göre Korkut hakkındaki efsaneler en çok Kazaklar arasında görülmektedir. Çünkü Oğuzlar *Kafkasya*'ya göç etmeden önce *Sirderya* bölgesinde yaşamışlardır (Barthold'dan aktaran Margulan, 2000: 134).

Zeki Velidi Togan, Dede Korkut'ta yer alan Bayındurlar ile Kazan Han'a ait incelemesini Orhan Şaik Gökyay'ın kitabında bir bölüm olarak yayımlamıştır. Togan'a göre, Kıyan Selçük-oğlu Deli Dundar, *Karacuk* sıradağlarından *Çolpan Dağı*'nda kafirlerle savaşan bir kişi olarak anlatılmıştır. Kıyan Selçuk ise *Kazgurt*, bugünkü *Taşkent*'in kuzeyindeki *Kazıgurt Dağı* bölgesinde yaşayan bir Oğuz beyiydi. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'ndaki Uşun Koca ile oğulları Segrek ve Egrek, tarihte olduğu gibi bugün de bilinen ve yaşayan kabilelerdir. *Tıyaşan* (Tanrı Dağları)'ın batısında *Çu* havzalarında ve *Fergana* dağlarında yaşamışlardır. Bunlardan Babür de bahsetmiştir. Topkapı Sarayı'ndaki *Oğuzname*'de Sarı donlu Şelci kızını alan Kanglı Koca-oğlu Kan Turalu'dan bahsedilmiştir. Bu, aynı *Oğuznamede* yurtları *Buhara* ile *Talas* arasında gösterilen Kanlı (Kanglı) kabilesine ait olmalıdır. *Şelci*, bugünkü Taraz (Evliya Ata, eski Talas)'ın güney tarafındaki maden ocaklarından ibaret olan eski *Şelci* kentidir (Gökyay, 1973: CX). Zeki Velidi Togan'ın Dede Korkut'ta adı geçen kişilerle ilgili olarak burada belirttiği yer adları *Orta Asya*'dadır ve aynı zamanda destanların coğrafyasıyla da ilgilidir.

Pertev Naili Boratav'ın çalışmasında yazdığına göre Oğuzlar'ın *Anadolu*'ya son büyük göçünden önce, Azerbaycan'a, Anadolu içlerine sızmaları olmuştu. Sonraki menkabevi tarihler ve destanlar da bunları uzun bir devir sürmüş bir yayılma ve yerleşme hareketi gibi göstermişlerdir. Selçuklu öncesi yapılmış bu akınlar, destani

mihver değiştirme olayını, gerçekte Oğuzlar'ın *Sir Derya*'nın kuzeyindeki hatıralarının, sonradan geldikleri *Doğu Anadolu* ve *Azerbaycan*'daki olaylara uyarlanmasını kolaylaştırmıştır. Dede Korkut Hikâyeleri'nin bazılarında, her birinin ünlü işlerini sayıp belirten destani klişeler olarak Oğuz beylerinin adları sıralanır. Bunlar, *şecere-i Terakime*, *Topkapı Oğuznamesi*'nde ve diğer bazı eski eserlerde de görölen destani klişelerdir ve aslında Oğuzların *Sir Derya* bölgesindeki yurtlarında ortaya çıkmış, sonradan Oğuzlar tarafından *Anadolu-Azerbaycan* yöresine getirilmiş hazır kalıplardır (1958: 56).

Emin Abid'e göre Dede Korkut Kitabı'ndaki anlatıların ortaya çıktığı coğrafi yerler eski *Azerbaycan* sahasının tamamen dâhil olduğunu göstermektedir: *Mardin kalesi*, *Bayburt hisarı*, *Ak Hisar*, *Trabizon*, *Garadeniz*, *Sadlık dağ*, *Akbaza*, *Gürcistan ağzı*, *Göyce denizi*, *Gence*, *Demir kapı*, *Kara Derend*, ya da *Darvand* vb. Bu yerler harita üzerinde birbiriyle birleştirilince, *Doğu Anadolu* olarak adlandırılan eski *Ermenistan* ve *Karadeniz*'den *Derbend* kentine kadar uzanan bir saha görölmektedir. *Güney Kafkas* da buraya dahildir. Belirtilmemiş olsa da, olayların gidişatından *Kuzey İnan* (Güney Azerbaycan)'ın da bu sahanın güney eteğini oluşturduğu düşünölebilir. Örneğin, *Derbend* ve *Gürcistan*'a yağma etmeye giderken, akarsulardan geçildiğinden bahsedilir ki, bunlar *Kür* ve *Araz* nehirleri ve kollarıdır (Abid'den aktaran Hüseyinoğlu, 1998: 48).

Muharrem Ergin'in dile getirdiğine göre Dede Korkut'ta Türk tarihinin derinliklerinde yatan birçok olay silsilesinin derin izleri görölr. Bunlar eski Türk tarihinin birçok destanlaşmış unsurları ile Oğuz Türkleri'nin önce *Orta Asya*'daki ilk yurtlarında, sonra batıda *Doğu Anadolu* ve *Azerbaycan* sahasında yaşadıkları tarihin geniş yansımalarıdır. Millî destanın dokuzuncu özelliği bir coğrafyaya sahip olmasıdır. Dede Korkut'ta da tarihe dayanmasının doğal bir sonucu olarak böyle bir coğrafya vardır. Bu coğrafya görünüşte ve ön planda *Doğu Anadolu* ve *Azerbaycan* sahasıdır. Ancak bunun arkasında doğrudan veya çoğu kez bu sahaya adapte edilmiş olarak

Orta Asya'nın, Türkistan coğrafyasının unsurları yatar. Eser bir destan olarak, zamansız ve mekânsız olan masal ve efsaneden çok ayrılmıştır (2017: 9).

Zeynep Korkmaz'ın bahsettiğine göre Dede Korkut Kitabı, göçebe Oğuz boylarının bir hanlık düzeni içinde, 9.-11. yüzyıldan 15. yüzyıla, *Sirderya* boylarından *Doğu Anadolu* ve *Azerbaycan'a* kadar uzanan mücadele ve yaşayışlarının bir ifadesidir (2004: 101).

Alkey Margulan'ın çalışmasında dediğine göre tarihî süreçte *Kazakistan'da* Korkut'un mirasını devam ettirenler dört kısma ayrılabilir; eski bahşı/ozanlar, kopuzla küy çalan ünlü küyçüler, halkı yönlendiren bilge ve şeşen/hatipler, Korkut geleneğini devam ettiren ve kopuz çalıp beste yapanlar. *Kazakistan'da, Korkut* efsanelerini kuşaktan kuşağa ulaştıran şecereci insanlar da vardır ki, özellikle şecereci aksakallar, *Sirderya* boylarındaki *Janakent, Kazalı, Karmakşı, Kızılorda, Sığanak, Şavildir (Çavuldur), Türkistan* kentleri bölgesinde çokça görülmektedir. *Kazakistan'da, Korkut* efsanelerinin günümüze ulaşmasında büyük katkısı olanlardan biri, 17. yüzyılda yaşamış, hem bahşı, hem tanınmış bir akın/ozan olan Nurgali ve onun 18.-19. yüzyıllardaki nesilleridir ki, ellerinde kendilerinin Korkut Ata'nın soyundan geldiklerini gösteren şecereleri vardır (2000: 134-136). Alkey Margulan'ın burada verdiği bilgiler değerlidir.

Korkut Ata günümüzde Kazakistan'da geniş bir kesim tarafından tanınmaktadır, hakkında birçok efsane anlatılmaktadır. Korkut efsanelerinin birçok varyantı da vardır. Bu efsanelerde Korkut'un doğumundan ailesine, hayvanlarından ölümüne kadar hayatı hakkında çeşitli bilgiler vardır. Bu efsanelerin bir kısmında Dede Korkut Kitabı veya *Türkmenistan* varyantıyla paralel izler bulmak mümkün olmakla birlikte, efsanelerin çoğunda yer alan bilgiler özgündür, başka varyantlarda olmayan türdendir. *Kazakistan'da* başta kılkopuz olmak üzere bazı çalgıların icadı kendisine atfedilmektedir. *Korkut Küyleri* (Ezgileri) olarak bilinen birçok müzik onun mirası olarak kabul edilmektedir ki, bu ezgilerin

efsaneleri de vardır. Aynı zamanda popüler kültürde de yaygın bir şekilde yer almaktadır. İçerisinde kılkopuzun bulunduğu birçok müzik klbinde doğrudan veya dolaylı olarak Korkut Ata'ya gönderme yapılmaktadır. Bütün bunlar Dede Korkut Destanları'nın alt coğrafyasının *Orta Asya* olduğunu yansıtmaktadır. Dede Korkut konusunda; *Anadolu-Azerbaycan* varyantı Dede Korkut Kitabı'yla öne çıkarken, *Türkmenistan varyantı* Türkmen Halk Nüshası ve destanın yaşayan varyantlarıyla öne çıkmakta, *Kazakistan* ise *Korkut Efsaneleri* ve *Korkut Küyleri*'yle öne çıkmaktadır. Böylece bir bütün olarak değerlendirildiğinde Dede Korkut varyantları birbirlerine güç ve renk katmaktadır.

Melek Erdem'e göre tarihte batıya doğru akınlarıyla Oğuzların, yayıldıkları sahaya paralel bir şekilde yaşadıkları tarihî olaylar da sözlü gelenek ürünlerine, Dede Korkut'a yansımıştır. Bu durum, *Türkmenistan* varyantlarıyla kesinlik kazanmaktadır. Bu varyanttaki boylarda hem *Sirderya* kenarında yaşayan Oğuzlardan, hem de bugünkü *Türkmenistan* sahasına denk gelen yerlerdeki Oğuzlardan söz edilmektedir (1998: 324). Melek Erdem'in bu tespitleri geçerlidir. Dede Korkut Destanları, *Anadolu-Azerbaycan* coğrafyasında olduğu gibi, *Orta Asya* coğrafyasında da zamanla yerleşmiş, yerel unsurları da bünyesine katmıştır. Bu durum sözlü kültür ürünlerinin karakteristik bir özelliğidir. Bu yüzden sözlü kültür ürünlerinin birçok varyantı olabilmektedir. Dede Korkut'taki en eski destanlar, tarihî süreç içerisinde birçok farklı coğrafyalara adapte olmuş, birçok farklı yer adları destanlara dâhil olmuş, birçok farklı varyantlar oluşmuştur.

Fuzuli Bayat'ın eserinde belirttiğine göre epik hadise olan Dede Korkut Boyları'nda ozanın amacı, o zamanda ve mekânda Kalın Oğuz beylerinin yaşamını, bu dünyada gördükleri işleri, kahramanlıklarını, adet ve ananelerini, ritüel-mitolojik törenlerini gelecek kuşaklara manevi tarih, hafıza kitabı gibi göstermektir. Zaman ve mekânın Oğuz kavramı, Oğuz yaşamıyla ilişkileri, özellikleri Dede Korkut Kitabı'nda bütün yönleriyle korunmuştur; konar-göçer devlet anlayışı ve bu devletin sınırları, hükümdar halk

ilişkileri, kutsal karakterli ülüş (et paylaşımı), orun (oturma düzeni) ve zaman içinde inanç, mekân içinde barış, zaman-mekân birliğinde hareketlilik belirgin şekilde görünmektedir. Oğuzlar, zamanı ve mekânı istedikleri gibi değiştirmiş, istek ve arzularına uygun bir şekle sokmuşlardır ki, bu yüzden de her bir tarihî anlayış ve olay somut tarih değildir, ancak tarihî bir değere sahiptir. Konar-göçer Oğuzların tarihî zaman, coğrafi bölgeler, etnoslar hakkında verdiği bilgi, destanlaşarak sembolik işaretler taşıyan zaman-mekân birliğine çevrilmiştir ki, bu açıdan Dede Korkut Kitabı'nda tarihî zaman ve bu zamanla uyuşan herhangi bir coğrafi ad değil, umumileşmiş tarihî zaman ve mekân vardır. Örneğin; Göktürk ordusunun ardından Oğuzların batıya yürüyüşleri, 4.-5. yüzyıllarda Bayındırların *Gökçe Göl* ile *Van Gölü* arasında yerleşerek Gürcü çarları ile savaşları, 9. yüzyılda *Sır-Derya* havzasının bir kısmında başkenti *Yengikent* olan Oğuz Yabgu Devleti'nin kurulması, İlhanlılar devrinde Oğuzculuk hareketinin genişlemesi, Akkoyunlu-*Trabzon* ilişkileri vs. Bunlar, destanda artık bedii-estetik kategoridedir ve kesin tarih-coğrafya gibi kabul edilmemelidir (2016: 106-107).

Gandım Ballıyev, Dede Korkut Hikâyeleri'nin *Orta Asya*'da, *Sır-Derya* civarında ortaya çıktığını, Gorkut Ata ile ilgili M. Köseyev'in ve diğer bilginlerin çalışmalarından açıkça anlaşılacağı üzere destanın bazı boylarının 7.-9. yüzyıl Oğuz yaşamıyla sıkı bir ilişki içerisinde olduğunu, destanın dilinde eski Oğuz Türklerine ait sözcükler ve unsurların varlığını koruduğunu, bu türden sözcüklere Kaşgarlı Mahmud'un eserinde ve *Orhun Yazıtları*'nda karşılaşılmamasının destanın eskiliğine ek bir kanıt oluşturduğunu söylemiştir (2000: 58-59).

Abdimalik Nisanbayev'in çalışmasında kaydettiğine göre Dede Korkut Kitabı 15. yüzyılda yazıya geçirilmiş olsa da, bu destanlar 7. yüzyılda teşekkül etmiş, aradan yedi asır geçtikten sonra *Kaf Dağı*'nı aşarak *Anadolu*'ya gelip yerleşen Türkler ata yurduna duyduğu özlemden dolayı hafızalarında kalan Dede Korkut destanını yazıya geçirmiştir. Dede Korkut destanı, ata yurttan göç

eden Türklerin hafızasında yedi asır unutulmadan korunmuşsa, ata yurdun kendisinde, adı dillere destan olup efsaneleşmiş olmalıydı ki, gerçekten de öyle olmuştur. Dede Korkut mirası, bütün Türk halklarının 7. yüzyıldan sonraki kültürünün temel taşlarından biridir. Korkut, 8.-9. yüzyıllarda *Sirderya* kıyısında, olasıdır ki, bugünkü Türk halklarının parçalanmadan önce doğuya doğru Büyük *Çin Seddi*'nden batıya doğru *Derbent* kentine kadar uzanan Ulu Bozkırı yöneten Türk Hanlığı'nın (Gök-Türk) dağılma döneminde yaşamıştır (2000: 4-5).

B. Iskakov-Şakir İbrayev'in çalışmasında yazdığına göre Korkut, yaklaşık 8.-9. yüzyıllarda, *Kazakistan*'ın *Kızılorda* ilinin *Karmakşı* ilçesine bağlı ve *Sirderya*'nın aşağı kıyısında bulunan *Janakent* (Yenikent)'te yaşamıştır. Bu yeni kent, *Sir Irmağı*'nın *Aral Gölü*'ne döküldüğü yerde bulunduğundan dolayı Kazaklar onu "*Su ayağı - Er Korkut*" şeklinde de adlandırmışlardı. Korkut Ata'nın, *Kazakistan*'ın *Kızılorda* ilinin *Karmakşı* ilçesine bağlı *Korkut* adlı bir demiryolu istasyonunun yakınlarında, *Sirderya*'nın kıyısında bulunan türbesi 8.-9. yüzyıllarda inşa edilmiştir (2000: 285-288). B. Iskakov-Şakir İbrayev'in verdiği bu bilgiler, tespitleri değerlidir ve Dede Korkut Destanları'nı alt coğrafyasını *Orta Asya* ile ilişkilendirmektedir. Bu bölgede *Korkut Efsaneleri* ve *Korkut Küyleri* (Ezgileri) yaygındır. Gerek efsaneler olsun gerek küyler olsun bunların farklı varyantları vardır. Küylerin de efsaneleri vardır. Kazaklar Korkut Ata'nın türbesinin bulunduğu *Kızılorda*'daki *Karmakşı* bölgesinde *Korkut* istasyonu yakınlarında Korkut Ata'ya büyük ve güzel bir anıt yapmışlardır. *Korkut Ata Anıtı*'ndaki dört büyük kılıkopuz şeklindeki anıt dikkat çekici bir görünüme sahiptir. Eski Oğuz-Kıpçak yurdunda, *Sir Derya*'ya yakın bir konumda bulunan, bozkırın ortasında gururla yükselen bu anıt, gelecek kuşaklara, asırlara Türkler'in ortak atası Korkut'un mirasını, efsanevi müziğinin sesini hatırlatacak, ilham verecektir.

Üçler Bulduk'a göre Dede Korkut Boyları, zahiri olarak kahramanlık olayları ile örülü olmakla birlikte, özünde Oğuzların sosyal ve siyasi tarihlerini ele alan, *Orta Asya*'dan *Kafkaslar*'a,

Kafkaslar'dan Anadolu'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyanın militle bütünleşmesinin gerçek tarihidir. Dede Korkut'ta il sözü genellikle siyasi teşkilata sahip olan *Oğuz Eli* biçiminde geçmekte olup, bazen bir coğrafyayı da ifade etmektedir. Oğuz veya Oğuz Eli olarak açıklanan siyasi teşekküle haiz ülkenin iki coğrafi alanı vardır. Dede Korkut'ta adı geçen coğrafi bölgelerin bir kısmı, eserin yazıya geçirildiği bölgelerdedir, bir kısmı ise bu bölgelerde bulunmaz, veya bazı yer adları değişik mekânlarda ortak olarak kullanılmaktadır. Bu ikilik, destanın teşekkül ve yazılış tarihleri arasındaki uzun zaman ve uzaklık farkından kaynaklanmaktadır. Destanın ilk mekânı genel anlamda *Orta Asya*, *Sir Derya'dan Mangışlak'a* kadar uzanan bölgelere ait tarihî izler taşımaktadır. Destanın ikinci coğrafyası ise *Doğu Anadolu'nun* kuzeyi, *Azerbaycan*, daha geniş olarak *Kafkaslar* sahasıdır. Köken olarak *Orta Asya* ile ilgili olan ancak farklı Türk coğrafyasında aynı adla hatıraları anılan yer adları bu konularda ipuçları vermektedir (1997: 466-468).

Şamil Cemşidov'un bir çalışmasında dile getirdiğine göre Dede Korkut Kitabı'nda meydana gelen olaylardaki yer adları *Azerbaycan* arazisine dahil olan ve onun dışındaki yerler diye iki gruba ayrılabilir: *Azerbaycan'a* dahil olan, ya da *Azerbaycanlıların* yaşadığı yerler: *Bayat, Karadağ, Kazlık dağ, Karaçuk, Gürcüstan sınırı, Kapılar Derbendi, Göyçe dağı, Göyçe denizi, Berde, Gence, Alınca kalası, Alınca çayı, Dereşam, Şerur, Ağ kaya* vs. *Azerbaycan* sınırlarından uzakta olan yerler: *Rum eli, Parasarın Bayburd hasarı, Kan Abhaz eli, Başaçık Tatyan kalası, Ahıska kalası, Şam, Trabzon, Karun eli, Düzmürd kalası, Tumanın kalası, İstanbul, Hemid kalası* vs. (2004: 116-117).

Tofik Hacıyev'in bahsettiğine göre Dede Korkut Destanı belli bir zaman diliminde ortaya çıkmadığı gibi, onu belli bir coğrafi koordinata yerleştirmek de zordur. Çünkü bu bir *oğuznamedir* ve Oğuzlar tarihte çeşitli arazilerde devletler kurduğundan burada Oğuzların tarihî coğrafyasının izleri vardır. Bu coğrafyada birçok oğuzname oluşmuştur. Dede Korkut Kitabı *Azerbaycan*

oğuznamesidir. Eserin *Azerbaycan*'a ait olmasını, dil yakınlığından, etnografik uygunluklardan önce adı geöen toponimlerle aynileşen coğrafi harita da onaylamaktadır; *Berde, Kapılar Derbendi, Karadağ, Karacuk dağı* (Karabağ'ın bugünkü Hocaved arazisindeki dağ silsilesi), *Dereşam* (Nahçıvan arazisinde), *Göyöe denizi* (bugünkü Göyöe gölü), *Elince kalası* (Nahçıvan) vs. (1999: 7).

Naile Asker'in belirttiğine göre Dede Korkut Kitabı'nda, gööebe yaşam sürerek hayvancılıkla uğraşan ve yaşam biçimlerinden dolayı sabit bir meskene, büyük kentlere sahip olmayan, mevsimlere bağlı olarak sık sık yerlerini değiştiren, kışlağa ve yaylağa göö eden gööebe bir nüfusun yanında, kentlerde, büyük köylerde yaşıyan, yarı yerleşik nüfus da vardır. Boylarda yerleşik yaşımdan da bahsedilmektedir, üzüm bağlarından, hatta şarapçılıktan bahsedilmektedir. Ancak eserde daha fazla gööebe yaşıamı hâkim olduğu için, yerleşik olarak yaşıanan büyük kentler ve şehir yaşıamından fazla bahsedilmez, ama kaleler, kale-şehirler ve askeri kamplar coğrafi mekân olarak yerini almıştır (2016: 199-200). Naile Asker'in burada verdiği bilgiler değerlidir.

Dede Korkut'taki gööebe yaşıam çok incelenmekle ve vurgu yapılmakla birlikte, yerleşik yaşıam ve onun unsurları az incelenmiştir. Sadece Dede Korkut'taki değil, eski Türkler'deki yerleşik yaşıam da nispeten az incelenmiş konulardan biridir. Eski Türkler hakkındaki tarih-coğrafya-edebiyat-kültür araştırmalarında genellikle gööebe, konar-gööer Türkler ele alınmaktadır. Oysaki eski Türkler arasında hatırı sayılır bir nüfusa sahip yerleşik Türkler de vardı. Zaten gööebelere de yılın her mevsiminde değil, ilkbahar, yaz, sonbahar mevsimlerinde göö ederlerdi. Kışın ve ilkbaharın ve sonbaharın soğuk dönemlerinde kışlaklarda yaşarlardı. Bu kışlaklar, oba, kent, kent-kale gibi yerlerdi. Kışın yerlerin karla kaplı olduğu dönemlerde hayvanların otlaması mümkün olmadığından, hayvanlarının kışlık yiyeceklerini yazdan, sonbahardan hazırlamaya başarlardı. Ayrıca mevsimlerin süresi de değişkendi. Örneğin, *Orta Asya*'nın güney bölgelerinde ilkbaharlar erken gelip kışlar geö gelirken, kuzey bölgelerine doğru

çıkıldıkça, ilkbaharlar geç gelip kışlar erken gelirdi. Bütün bunlar yerlerdeki otların miktarını, çiçeklerin açma zamanını vb. etkilerdi. Yani mevsimlerin süresi de coğrafyaya göre farklılık gösterirdi. Yazın daha serin olduğu için kuzeye doğru çıkarlardı, kışın daha sıcak olduğu için güneye doğru inerlerdi. Konar-göçer Türklerin kışın birkaç ay yerleşik olarak yaşadıkları kışlakları zamanla kentlere dönüşmüştür. Bugün *Orta Asya*'da yer alan tarihî kimi kentler aslında eski Türklerin kışlaklarıydı.

Eski Türk kültür bölgelerinde, İskitler, Kanglılar, Hunlar arasında yerleşik topluluklar da vardı. Türkler arasında kentleşme Göktürkler, özellikle Türgişler döneminde hız kazanmakla birlikte, tarihin her döneminde yerleşik nüfus da olmuştur. Zaten sadece Türkler değil, tüm toplulukların en eski ataları yerleşik olarak, mağaralarda, küçük köylerde vb. küçük gruplar hâlinde yaşamışlardır. Tarihî süreç içerisinde at, koyun, keçi vb. hayvanlar evcilleştirildikçe ve onlara bağlı olarak, yeni otlaklar bulmak amacıyla, çadır ev gibi hareketi kolaylaştıracak türde barınma şekilleri icat edilince, göçebelik, konar-göçerlik gibi yaşam şekilleri ve kavramlar ortaya çıkmıştır. Yani göçebelik sonradan ortaya çıkmış ve zamanla yaygınlaşmıştır. İlk başta göçebeler, konar-göçerler, bu hayvanlara, çadırlara sahip olan zengin insanlardı. Zamanla bu zenginlik geniş kitlelere yayıldıkça, daha çok insanın hayvanları, çadırları oldukça, göçebelik de yaygınlaşmıştır. Her ne kadar göçebelik yaygınlaşmış olsa da eski Türkler arasında her zaman yerleşik topluluklar da olmuştur. Hatta sonradan *Anadolu*'ya gelenler sadece göçebe Türkler değil, *Orta Asya*'daki kimi vaha kentlerinde yaşayan yerleşik topluluklardan da *Anadolu*'ya gelenler olmuştur. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nda, Deli Dumrul, üzüm bağlarının olduğundan ve şarap yaptıklarından bahsetmiştir ki, bunlar yerleşik yaşamla, tarımla ilgili unsurlardır. Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu'nda, göçebe Kan Turalı'nın eşi, yerleşik toplumun temsilcisi Selcen Hatun, aslında yerleşik Türklerdendir. Dede Korkut'taki yerleşik düşmanların birçoğu da aslında yerleşik Türklerdir. Dolayısıyla Dede Korkut'taki coğrafyayı da bu bağlamda

düşünmek gerekir. Dede Korkut'taki birçok dağ, ırmak göçebe yaşamın bir unsuru olarak destanda yer almakla birlikte, kimi kaleler-kent kaleler ise yerleşik yaşamın bir unsuru olarak destanda yer almaktadır.

Yusuf Akgül'e göre bilginlerin belirttiğine göre 15. yüzyılın başlarında veya ortalarında *Doğu Anadolu* Türkçesiyle yazıya geçirilen *Dresden* yazma nüshasına, bu geçiriliş sırasında, 15. yüzyılın sosyo-kültürel ve coğrafi şartları çerçevesinde bazı katmalar ve değiştirmeler yapıldığı açık olup, bazı yer adlarının yakıştırma, katma ve benzetme olması olasıdır. Dresden nüshasında, Hz. Muhammed ile aynı devirde yaşadığı belirtilen Korkut Ata'nın, o devirde Bizans Devleti'nin başkenti olan *Konstantin* kentine *İstanbul* demesi, hayret verici bir çelişkidir. Oğuzların, bugünkü adı ile Türkmenlerin tarihî ve sosyal yadigârları ve millî hazineleri olan Dede Korkut Oğuznameleri'ndeki motifler, gelenek ve görenekler, inanışlar ve kültür unsurlarının hemen hepsi Türkmen halk destanlarında yaşamaktadır. Dede Korkut Oğuznameleri, 7. yüzyılın ilk çeyreğinden 10. yüzyılın başlarına kadarki aralıkta, *Hazar* ötesinde *Amuderya* ile *Sırderya* boylarında, *Orta Asya* bozkırlarında, İslam'a geçiş dönemlerinde yaşadıkları tarihî ve sosyal olayların destanlaşmış biçimidir. Muteber tarihî kaynaklara göre Korkut Ata, Hz. Muhammed çağında bugünkü *Türkmenistan* topraklarında yaşamıştır (1996: 134-135).

Elmeddin Elibeyzade'nin eserinde dediğine göre, Dede Korkut Kitabı'ndaki boylar *Kafkasya*, daha açık bir ifadeyle *Kafkasya*'nın güney etekleri ve bütün *Azerbaycan* arazisiyle ilgilidir. Boylardaki olaylar *Kür-Araz* bölgesinde, *Şerur* bölgesinde, *Elince Kala* bölgesinde, *Dereşam*'da, *Ağcakala*'da, *Sürmelü*'de, *Ağkaya*'da, *Ağ Saz*'da, *Karadere*'de, *Kara dağ*'da, *Kökce dağ*'da, *Bayat*'da vs. yerlerde geçmektedir. Bu adı taşıyan yerler *Nahçıvan* arazisinde, *Araz* üstünde, *Zangilan*'da, *Göyçe* bölgesinde, *Ağcabedi*'de, *Şamhor*'da, *Şeki*'de, *Şirvan*'da, *Deveçi*'de, *Abşeron* toprağında bugün de vardır. Dede Korkut Destanları bu topraklarda oturan, Oğuzların dilinde söylenmiş, düzülüp koşulmuş, yazıya geçirilmiştir. Dede

Korkut'ta adı geçen *Demür kapu Dervend, Kara Dervend, Ala Dağ, Cızıklar, Ağılkan, Bükdüz, Aykırögözlü suyu* vs. topraklar Oğuzların yurtlarıdır. *Berde, Gence* kentleri onların kök saldıkları, yurt saydıkları yerlerdir. *Azerbaycan* Oğuzları *Abhaziya* eline kız almaya, *Trabuzona* kız beğenmeye, *Rum eline* mal alış-verişine, *Kara deniz* kenarlarına, *Karun eline*, at oynatmaya, av yapmaya, keyf yapmaya giderler. Ayrıca Oğuz'a dokuz tümen *Gürcistan*'ın haracı gelir, *Trabuzon* tekürü, beylerbeyi olan Han Kazan'a şahin gönderir vs. Oğuz beylerinin *Azerbaycan* sınırlarından uzaklarda at koşturdukları, savaştıkları yerlerin adları da Türk-Oğuz terkipli sözler, birleşmelerdir: *Kara deniz, Kara Dervend, Akhasar kale, Suncudan kale, Düzmürd kalesi* vb. Buna uygun olarak da bu yerlerde yaşayan gayri-türk dilliler kopuzu-sazı sever, Oğuzca soylamalara, ayıtmalara hevesle kulak verirler (1999: 13-14). Elmeddin Elibeyzade'nin verdiği bu bilgiler değerlidir. Burada destanın üst coğrafyası ve ilgili birçok yer adı görülmektedir.

Ümral Kırman'a göre, Dede Korkut anlatılarında, Oğuzların kendi yurtlarının bulunduğu yerler coğrafi adlarıyla ve özel yer adlarıyla çok fazla anılmaz. Bu şekilde anılan yerler daha çok düşmanın bulunduğu yerler, kaleler, bezirgânların kervanların geçtiği yerlerdir. Düşmanlar daha çok kalelerde, köşklerde, hisarlarla çevrili kentlerde oturan yerleşik düzene geçmiş kalabalık topluluklardır. Oğuz yiğitlerini, beylerini tutsak alıp on yıllarca hapsederler; oysaki Oğuzlarda böyle bir şey yoktur, öldürürler ya da ölümcül olarak yaralarlar. Dede Korkut'taki olaylar daha çok açık ve geniş doğaya ait mekânlarda geçmektedir. Bu durum, Oğuzların göçebe bir millet olmalarıyla ilgili olabileceği gibi, savaş, av, akın, göç sahneleri için de kurgusal olarak zaten böyle alanlara ihtiyaç vardır (2004: 230).

Nizamioğlu Nurlan Abbasov'un çalışmasında yazdığına göre, Dede Korkut'ta, genellikle *Kür-Aras* ovalığı, *Berde-Gence-Gürcistan* arazisine kadar, kuzeydoğuda *Derbent*, kuzeybatıda eski *Gökçe* civarları, batıda *Karadere* ağzı, *Pasen'e* kadar olan topraklar Dede Korkut kahramanlarının yurdudur. Kışlaları *Mil-Muşan* sahası,

yaylaları da *Altuntaht Dağları*'dır. Onların sabit sınırlar içinde yurtları, sınırlarını bekleyip korudukları ve *Azerbaycan*'ın bugünkü coğrafi sınırlarına tamamen uygun memleketleri vardı (2009: 148).

Pervin Ağacanzade'nin bahsettiğine göre *Azerbaycan*'ın *Gence, Berde, Derbend, Őurur, Rudelince, Kale-i Elince Dere, Şam, Gycegl* gibi köy ve bölgelerinin adları ve diğer yer adları Dede Korkut Kitabı'nda birçok kez tekrarlanmıŐtır. Destanların kahramanları Ermeniler, Gürcüler, Abhazlar ve TaleŐlerle komŐudurlar (2011: 227).

Ali ztrk'n söylediğine göre Dede Korkut'taki olayların arkasında, belki de tarihi-coğrafyayı gösteren yerler, *Orta Asya-Türkistan* sınırlarındaki yerlerdir. Bu bölge destanların ve destanlara kaynak olan tarihin beŐiđidir. Dede Korkut'ta bu yerler; *Karlık Dağ, Karacuk Dağ, Kara Dağ* (Kara dağlar), *Ala Dağ, Kazılık Dağ, Gökçe Deniz* (Hazar Denizi), *Türkistan* (Ulu Türkistan), *Demir Kapı, Gün doğusu Genk Yer* (Horasan ili, Topkapı Sarayı Oğuznamesi)'dir. Dede Korkut'taki coğrafya daha çok *Bati Türkistan*'daki illerdir. Oğuzların Milattan nceki dönemlere uzanan yaŐantılarına *Doğu Türkistan* da girmektedir (2012: 287-289).

Sencer Divitçioğlu, 11.-12. yüzyılda *Türkistan*'dan *Kuzey Kafkasya* yoluyla *Hazar*'ın batısına gelen Bayındırların, aynı yolu Kimeklerle birlikte yapmıŐ olduklarının söylenebileceğini, vardıkları yeni ilde Etrek'in Kıpçakları ile komşu olmuş olabileceklerini belirterek, Dede Korkut'un bu coğrafyasının da Etrek'in Kıpaklarının ili olup olmadığını sorgulamıŐtır. Bu coğrafya, kuzeyde *Karadeniz* (zellikle Trabzon) ve *Gürcistan*, güneyde *Çoruh Irmağı*, doğuya doğru *Bayburt, Erzurum, Ağcakale, Gökçe Deniz, Terter ayı* ve *Kr Irmağı*'nı içermektedir (2015: 71).

Veysel Şahin'e göre Dede Korkut'ta çevresel mekânlar; *Oğuz Yurdu, Gürcistan ağzı, Ala Dağ evresi, Kapulu Dervendi evresi, İstanbul, Rum, Şam, Mekke, Medine, Gürcistan, Türkistan, Trabzon, Umman Denizi, Sancıda* gibi yerlerdir. Anlatı kişilerinin üzerinden

duraksamadan geçtikleri ve anılarında fazla bir yer kaplamayan çevresel mekânlar sadece fiziki olarak anımsanmaktadır (2017: 42).

Ayten Ahmedova'nın kaydettiğine göre Dede Korkut'ta yer adlarıyla birlikte kale adları da geniş bir şekilde kullanılmaktadır. Örneğin; *Elince Kalesi, Bayburt Hisarı, Tatyen Kalesi, Ağca Kale, Mardin Kalesi, Akhisar, Evnik Kalesi* vs. Bu kalelerin bazılarının kalıntıları günümüze kadar gelmiş, bazıları ise kaybolmuştur. Hatta adları da orijinal nüshadan net olarak okunamamış ve çeşitli şekillerde günümüze ulaşmıştır (2018: 23).

Tuğba Akkoyun Koç'un dile getirdiğine göre Dede Korkut'ta birçok topografik veri vardır. Yeryüzü şekillerinden dağlar, sınırsal bilgi olarak "*Oğuz serhaddi-kafir serhaddi*" terimleri sıkça geçmektedir. Özel adla kullanılan yeryüzü şekillerinin yanı sıra *dereler, çaylar, (kara) taglar, sular, (sarp/saylan saylan) kayalar, alan alçak hova, daz yer, ag orman, derecük, talı saz, yayla, düden, yazu* gibi genel ifadeler de kullanılmıştır. Dağlar: *Ala Tag, Gökçe Tag, Kazılık Tag*, adı belirtilmeyen dağlar (arkurı yatan tag, gögsi güzel kaba tag). Sular: *Amıt Suyı, Kara Dere, Aygır Gözler Suyı, Kara Deniz, Uzun Bınar, Gökçe Deniz, Dere Şam*. Geçitler: *Demür Kapu Dervend, Arku Bel, Kapulu Kara Dervend*. Diğer: *Tana sazi, Yeni Bayır* (2020: 216-217).

Günümüzde *Orta Asya*'da Dede Korkut Destanları'nın coğrafi adlarını koruyan en önemli bölgelerden biri *Kazakistan-Kırgızistan* sınırına yakın bir konumda bulunan *Talas* bölgesi ile *Kazakistan-Özbekistan* sınırına yakın *Çimkent-Taşkent* bölgesidir: *Talas* bölgesinde, *Karadağlar, Kırgız Aladağları, Talas Aladağları, Talas Irmağı, Taraz* ve *Talas* kentleri, *Karadağ* adını taşıyan yerleşim yerleri, *Karasay, Kara Koyun, Kara Buura* adlı ırmak kolları, *Ming-Bulak* (Bin-Bulak), *Karasaz, Keng-Aral, Kara Suu, Kara Oy* adlı yerleşim yerleri, *Kara Buura* geçidi gibi, Dede Korkut Destanları ve Batı Göktürklerinin-Türgişlerin tarihî hatıralarının izlerini taşıyan veya taşıyabilecek coğrafi yerler vardır; *Çimkent-Taşkent*

bölgesinde, *Kazakistan*'da, *Kazgurt Dağı*, *Kazgurt* ve *Kazıgurt* adlı yerleşim yerleri, *Arus Irmağı*, *Kazakistan-Özbekistan* sınırında *Minbulak* (Binbulak) Dağı, *Özbekistan*'da, *Çirçik* ve *Karasu* ırmakları, *Taşkent*'in yanbaşında *Salar* ve *Çirçik* adlı yerleşim yerleri vardır (Eyüboğlu, 2023b: 120).

Dede Korkut Destanları, *Orta Asya*'da/geniş *Avrasya* coğrafyasında ortaya çıkmasına karşın, Oğuzların *Anadolu-Azerbaycan* coğrafyasına göçleriyle birlikte, eski yurttaki yer adlarının yeni yurttaki yerlere ad olarak verilmesinin ve benzer tarihî olayların da etkisiyle tarihî süreçte mahallîleşmiş, yerleşmiştir. Dede Korkut'ta, *Doğu Anadolu* ve *Azerbaycan*'daki *Trabzon*, *Bayburt*, *Berde*, *Gence* gibi bazı yer adlarının geçmesine karşın, bölgedeki en büyük kentler olan *Erzurum*, *Kars*, *Van*, *Tiflis*, *Erivan*, *Tebriz* gibi yerlerin adlarının geçmemesi, eserde geçen yer adlarının tarihî süreçte benzer yer adları nedeniyle değişime uğradığını göstermektedir. Dede Korkut'un *Anadolu-Azerbaycan* varyantı olan Dede Korkut Kitabı'nda üst coğrafyada *Anadolu-Azerbaycan* etkileri görülürken, *Orta Asya*'dan derlenen *Türkmenistan* varyantında ve *Kazakistan*'daki Korkut efsanelerinde, *Orta Asya*'nın birçok yerinden derlenen Dede Korkut'un destan/hikâye/efsane varyantlarında (Bamsı Beyrek, Deli Dumrul, Basat-Tepegöz, Emren vb.) üst coğrafyada da yine *Orta Asya* vardır. Bu durum, destanların *Anadolu-Azerbaycan* coğrafyasında sonradan mahallîleştiğini, yerleştiğini göstermektedir.

2. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun Coğrafyası

Dede Korkut Kitabı'ndaki onuncu boy Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'dur. Bu bölümde Dede Korkut'taki Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun coğrafyasını inceleyeceğiz:

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun konusu, bir kardeşin, tutsak düşmüş bir kardeşi, ağabeyini kurtarmasıdır. Bu anlatı bir kardeşlik destanıdır. Dede Korkut'taki bazı başkahramanlar (bunlar çoğunlukla gençtir) genellikle, idealleştirmek, ona olağanüstü

özellikler katmak, zor bulunmuş bir erkek çocuk olduğunu vurgulamak için, ailenin tek oğlu olarak gösterilmiştir. Boğaç Han, Kan Turalı, Uruz buna örnektir. Destanlardaki bazı başkahramanların ise kardeşleri vardır. Salur Kazan'ın Kara Göne adlı bir kardeşi vardır, Bamsı Beyrek'in adları belirtilmeyen ancak içlerinden birinin destanda önemli bir rolü olan yedi kız kardeşi vardır, Segrek'in Egrek adlı bir kardeşi vardır. Bu destan kardeşliği ön plana çıkaran, kardeşler arası ilişkiye vurgu yapan bir anlatıdır.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu Dede Korkut'taki boylardan Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu ve Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'la oldukça benzerlikleri vardır. Bazı araştırmacılar bunların aynı destanın farklı varyantları olduğunu belirtmişlerdir. Bu boy, bir oğulun tutsak düşen bir babayı kurtarmasını konu edinen Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu ve Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy ile oldukça benzerdir. Büyük olasılıkla üç destanın en alt tabakası aynıdır. Aynı anlatı tarihî süreçte farklı Türk boyları tarafından dilden dile aktarılmış, farklı tarihî-coğrafi unsurlardan etkilenerek varyantlaşmış, mahallîleşmiş, zamanla ayrı destanlar hâline gelmişlerdir. Aynı destan geleneğinde yer alarak Dede Korkut Kitabı'nda yazıya geçirilmişlerdir.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun başkahramanı Segrek'tir. Destanda önemli rolleri olan kişiler; Segrek, Egrek, Uşun Koca, Segrek'in Hanımı, Ters-Uzamış, Kara Tekür Melik'tir. Destanda Segrek'in annesinin de rolü, soylaması vardır.

Öcal Oğuz'un çalışmasında yazdığına göre Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda, *Göğçe Deniz*, *Şirögüven*, *Dereşam*, *Arku Bili*, *Alınça Kalası* gibi yer ve su adları geçmektedir. *Alınça Kalesi*'nin Kara Donlu Tekür'ü Oğuzlara tuzak kurmayı amaçlayarak içinde av hayvanlarının yer aldığı bir kuru yaptırmıştır. Buradan Oğuzların yaşadığı yerin bir orman olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Oğuzlar, ava gitmek için *Ala Dağ*'a ya da *Kara Dağ*'a çıkmaktadırlar. Bu unsurlar da onların daimî mekânlarının dağlar olmadığı anlamına gelmektedir. Türklerin atlı-göçebe medeniyetini oluşturan bir

millet olması, bu medeniyetin mekânının geniş otlakların ve bolca suyun bulunacağı düzlükler olması da binlerce atın, devenin, koyunun sürü halinde dolaşacağı mekânın orman veya dağ olmasına imkân olmadığını göstermektedir (1996: 138-139). Öcal Oğuz'un bu tespitleri değerlidir. Eski Türkler, konar-göçer bir yaşamın bir sonucu olarak, büyük hayvan sürülerine sahiplerdi. Tarihî kaynaklarda Oğuzlar arasındaki bazı kişilerin hayvanlarının sayısının yüz binlere ulaştığı belirtilmektedir. Dede Korkut, eski Türklerin en parlak, görkemli, zengin dönemlerinin, kişilerinin, yaşamlarının destani bir yansımasıdır. Bu bakımdan Dede Korkut'taki Oğuzların yaşadığı coğrafya, yüzbinlerce, milyonlarca insanı, hayvanı barındırabilecek, besleyebilecek büyüklükte yerleri içermektedir. Bu zengin coğrafya, *Orta Asya*, geniş *Avrasya* coğrafyasıdır.

Ümral Kırmán'ın dediğine göre Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda, doğaya ait mekânlar; kara kara dağlar, kanlı kanlı sular, yeryüzü, akıntılı güzel su'dur. Kültüre ait mekânlar; *Oğuz*, meyhane, *Şiröğüven*, *Gökçe Deniz*, *Alınca Kalesi*, koru, avlu, *Oğuz elleri*, Ak otađ (Uşun Koca'nın), düğün (yeri), Çapraz yatan *Ala Dağ*, gelin odası, tavla, çadır, altı yol ayırımı, *Dereşam Suyu*'nun kenarı, konaklama yeri Zindan, Arku Beli *Ala Dağ*, memleket, ağıl, karşı yaka Oğuz'un hudut boyu, alaca büyük otağlar, gölgeliği altınlica oda'dır (2004: 139).

Veysel Şahin'e göre Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda çevresel mekânlar; *Şiröğüven ucu*, *Gökçe Deniz*, *Dreşam Suyu*, Bayındır Han'ın divanıdır. Karakterlerin içinde yaşadıkları bu mekânlar, anlatı kişileri tarafından anılara dönüştürülemeyen mekânlar olarak metinde yer almaktadır. Egrek'in ava çıkmak istemesi ve çıktığı avın boyutu ve mekânın büyüklüğünü belirtmektedir. "*Andan Şiröğüven uçından Gökçe Denize değin il çapdı*". Hüner göstermek için çıkılan av, toplanan ganimetler mekânın büyüklüğüyle doğru orantılıdır. Bayındır Han'ın divanı sadece isim olarak geçerken, Egrek bu mekâna girmek için izin istememiştir. Çevresel mekân olarak verilen bu yerlerde kahraman ava çıkmıştır. Egrek'in Kazan Bey'in

yanında yer almak için kan dökmesi, baş kesmesi gerekiyordu ki, bu nedenle Egrek bu mekânlarda yiğitliğini Oğuz beylerine kanıtlamak için yol almıştır. Boyda algısal mekânlar; Bayındır Han'ın divanı, *Alınca Kalesi*, Koru, meyhane, Segrek'in gelin odası, Uşun Koca'nın evidir. Kişilerin psikolojik durumlarına göre şekillenen bu mekânlar, kişilerin psikolojik durumlarına göre yeniden anlam kazanır. Dede Korkut Hikâyeleri'nde yutucu, kapalı-dar mekânlar, kahramanlar için bütün olumsuzlukların bir araya geldiği mekânlar olup, hikâyelerde karmaşa ve kaosun yaşandığı bu mekânlar, anlatı kişilerinin ontolojik olarak kendi benlik ve kimliklerini kuramadıkları dar, yutucu, yıkıcı mekânlardır. Boyda kapalı-dar mekânlar; Kazan Han'ın divanı, *Alınca Kalesi*, Koru, meyhane, Segrek'in gelin odasıdır. Dede Korkut Hikâyeleri'nde açık-geniş, besleyici mekânlar sınırlı olup, bunun nedeni anlatı kişilerinin kendi varlıklarını içtenlik mekânına dönüştürmek için giriştikleri savaştır. Hikâyelerde yer alan anlatı kişilerinin kendi soylu içsel yolculuklarını tamamlamak için çıktıkları simgesel yolculuklar olayların geçtiği mekânlarda bir sınav ve engeller düzlemine dönüştürülmektedir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde açık-geniş besleyici mekânlar sınırlı olarak yer alsa da hikâye kahramanlarının kendilerini gerçekleştirdikleri, ruhlarının huzur bulduğu içtenlik mekânlarıdır. Boyda geniş mekân; törenlerin yapıldığı dirnektir (2017: 7-33).

Cemile Şen'in dile getirdiğine göre Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda, Oğuz beylerinin çadırları ve yurtları gündelik, sıradan olayların mekânıdır. Düşman yurtları ise doğaüstü olayların yaşandığı mekânlar olarak görünmektedir. *"Yolu, Alınca kalesine uğramıştı. Kara Tekfur orada bir koru yaptırmıştı. Uçardan kaz tavuk, yürürden geyik tavşan bu avluyu doldurup Oğuz yiğitlerine tuzak kurmuştu."* şeklinde yüzeysel olarak tasvir edilen *Alınca Kalesi* ve buradaki koru; Egrek'in tutsak düştüğü, Segrek'in doğaüstü boyutlu iki savaşı kazandığı ve her iki kahramanın da kendilik bilincine varma yolunda geçmişine sahip çıkma sembolik açılımıyla türlü badireler atlattıkları bu mekân, iki kahramanın kardeş

olduklarını anladıkları ve farkındalık bilincine ulaştıkları bir mekân olarak anlatıda varlık bulmuştur (2018: 84).

Dede Korkut Kitabı'ndaki bütün Dede Korkut Boyları'nda olduğu gibi Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda da tarihî-coğrafi-edebî-kültürel olarak başlıca iki tabaka vardır: Alt Tabaka ve Üst Tabaka. Alt Tabaka epeyce kalındır ve şu tabakalardan oluşmaktadır: 1) En Eski Devirler Tabakası, 2) İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası, 3) Göktürk-Türgiş Tabakası, 4) Oğuz Tabakası. Üst Tabaka oldukça incedir (Eyüboğlu, 2022c: 61-62). Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun coğrafyası bu tabakalardan izler taşımaktadır.

Alt tabakanın kalın olmasının birçok nedeni vardır; geniş bir zaman dilimini kapsamaması, eski yurdun anayurt olması, kökleşmiş unsurlara sahip olması vs. birçok neden sayılabilir. Özellikle anlatıdaki kişilerin/karakterlerin/tiplerin adlarının eski şekillerinin (Uşun, Egrek, Segrek) büyük oranda korunmuş olması bunda çok etkili olmuştur. Üst tabakanın ince olmasının önemli nedenlerinden biri anlatının, yakın zamanda yazıya geçirilmiş kimi varyantlara göre, nispeten erken bir tarihte (15.-16. yy.) yazıya geçirilmiş olmasıdır. Aynı zamanda alt tabakanın veya üst tabakanın kalınlığı araştırmacılara, görüşlere, bakış açısına göre de değişebilir.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun coğrafyasını 1) Alt Coğrafya, 2) Üst Coğrafya başlıkları altında inceleyeceğiz.

2.1. Alt Coğrafya

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun alt coğrafyası Orta Asya/Avrasya coğrafyası ile ilgilidir:

Abdülkadir İnan'a göre Dede Korkut Kitabı'ndaki Oğuz Han, Salur Kazan, Kayan, Bayındur, Kanlı Koca'nın yanında Uşun Koca da tarihî bir kişi değildir; bu kişiler Türklerin büyük kabileler ve göçebe imparatorluklarının oluştuğu devirdeki boy adlarıydı. Çin tarihçileri Uşunlar (Usun, Uyşun) ile Kanglıları Milattan önce kaydetmişlerdi (İnan, 1937: 79'dan aktaran Gökyay, 1973: CLVIII).

Zeki Velidi Togan'a göre Uşun Koca ve oğulları Egrek ile Segrek, tarihte olduğu gibi bugün de yaşayan kabilelerdir; *Tanrı Dağları*'nın batısında, *Çu* havzalarında, *Fergana* dağlarında yaşamışlardır. Bunlardan Babür de bahsetmiştir (Gökyay, 1973: CX). Yine Zeki Velidi Togan'a göre Uysunlar, Dede Korkut'ta Uşun Koca olarak geçmektedir. Tarihî kaynaklarda *Fergana Dağları*'nda yaşadıkları belirtilen İğrek ve Çiğrek kabileleri de bu Uşun Koca'nın iki oğlu olarak gösterilmektedir (1982: 124).

Orhan Şaik Gökyay'ın eserinde söylediğine göre Uşun (eski tarihlerde Uysun), eski bir Türk kabilesinin adıdır. Segrek, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun kahramanıdır. Eğrek (İgrek ve İğrik) ve Segrek (Çegrek ve Çiğrik) iki oymağın adıdır; hem Kırgız hem de Uşun kabilesindedirler. Bunlar büyük kabileler olup kendi damgaları vardır. Kırgızların kabileleri, oymakları arasında Eğrek ile ilgili olabilecek İrik kabilesi de vardır. Otuz Avul şeklinde adlandırılan kabileler, sağ ve sol kanatlara bölünmüşlerdi. Sağ kanattaki kabilelerin arasında Çerik Oymağı da vardır. Bu kabilenin büyük bir kısmı *Kırgızistan*'ın dışında, *Doğu Türkistan*'dadır (1973: 329, CLVIII-CLIX, CLXXVI).

Avelbek Konıratbayev'in çalışmasında yazdığına göre Yekenek-Yigenek ile Egrek-Peçenek sözcükleri kökdeştir. Kazaklar'da kurt yavrusuna, anneden doğmuş olan tek kurda serek denir. Oğuz rivayetlerinde, Egrek'le Segrek, Burla Hatun'dan ya da Kazan'ın annesi Cicaklu'dan doğan çocuklar olarak geçer. Egrek'i Bayındır Han, Segrek'i de Kazan evlat edinmiştir. Peçenekler'in doğu kanadının (Aktöbe ilindeki Şekti/Şökliler) Oğuzlara katıldıkları dikkate alınır, bu ikisi, birinciden emanet (Aruz), ikinciden de üvey çocuk olarak, Oğuz ulusunda büyütülen Peçenek (Yigenek) yiğitleridir. Egrek ve Segrek'in Enkiş'in karısından doğan çocuklar olduğu göz önünde bulundurulursa, soylarının Peçenek (Yigenek) olduğu söylenebilir (2000: 160-161).

Uşun Koca adı, Usunlar (Vu-sun'lar) olarak bilinen Türk kavminin bir hatırasıdır; onun oğulları Egrek ve Segrek'in adları

da tıpkı Kara Türgiş-Sarı Türgiş, Üç Ok-Boz Ok, Batı Göktürk-Doğu Göktürk örneklerinde olduğu gibi, Usunların, eski Türk geleneğine uygun bir şekilde, ikili yapılanmasının ve bu yapılanmanın başındaki hükümdar oğullarının hatırasıdır. Bu adlardan birinin İç Usunları, ötekinin Dış Usunları ifade ettiği de söylenebilir (Eyüboğlu, 2019: 331).

Birçok Dede Korkut boyu gibi, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun da İskit/Saka-Hun-Kanlı-Usun dönemine uzanan bir alt tabakası vardır. Boyun alt tabakası Usunlar/Vusunlar ile ilgilidir (Eyüboğlu, 2022c: 62).

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun *Seğrek* adlı *Türkmenistan* varyantının olması, anlatının *Orta Asya*'da başka varyantlarının da bulunması, boyda geçen birçok yer adı, boyun tarihî köklerinin Oğuzların *Hazar*'ın batısına, *Anadolu-Azerbaycan*'a göçlerinden daha önceye, *Orta Asya*'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir (Eyüboğlu, 2022c: 78-80).

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun kalıntılarının batıdaki *Anadolu-Azerbaycan* bölgesinden doğudaki *Türkmenistan-Özbekistan* (Şecere-i Terakime) ve en eski Türk yurtlarından biri olan, bu bölgede yaşayan Şor ve Altay Türkleri'nde de görölmesi bu anlatının tarihî köklerinin eskiliğini yansıtmaktadır. Tarihî süreç içerisinde, zamanla Türkler geniş bir alana yayıldıķca, anlatı da farklı varyantlar oluşturmuş, yerelleşmiş, buna paralel bir şekilde yayılmıştır. Usunlar ile *Altay-Tuva-Hakasya* civarındaki en eski Türk memleketlerinden birinde yaşayan Yenisey Kırgızları arasında bir ilişki vardır. Şorlardan derlenen *Altın Ergek* destanı ile Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun ortak tarihî kökleri de Milattan Önceki eski dönemlere, ilişkilere uzanıyor olmalıdır. Usunların *Güney Sibiryaya*, *Tuva* bölgesiyle de ilişkili oldukları düşünölürse, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun bu bölgedeki Şor Türkleri arasında bir varyantının olması da olduķca doğaldır ve destanın eski köklerinin yansması olmalıdır. Zamanla aynı anlatı,

ilgili Türk boylarının farklı yerlere göç etmeleri ve yeni tarihî olayların da etkisiyle varyantlaşmış, yerelleşmiş, eldeki görünümüne evrilmiştir. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda, *Alınca Kalesi*'nin önemli bir yeri vardır. Destanda bazen *Alınca Kalesi* yerine *korı* ifadesi kullanılmaktadır. Destanın alt tabakasında *Alınca Kalesi*'nin bulunduğu bölgenin ormanlık bir bölge olduğu anlaşılmaktadır. *Altaylar* ve *Güney Sibiryaya* bölgesi ormanlarıyla ünlüdür. Bu açıdan destanın tarihî-coğrafi en alt tabakası ya da bu tabakadaki kahramanın tutsak düştüğü kalenin, *Altaylar* ve *Güney Sibiryaya* bölgesiyle ilgili olduğu söylenebilir. Eski Türklerin ve atalarının uzun süre yaşadığı *Altaylar* ile *Güney Sibiryaya* ormanlarının Türklerin hafızasında uzun süre yaşadığı ve Türk destanlarına, Dede Korkut'a, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'na yansıdığı söylenebilir (Eyüboğlu, 2022c: 68-69).

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda, Egrek için şöyle demektedir: *"Meyhanede beş gün yeme içme oldu. Andan Şerügüz ucundan Gökçe Denize degin el çapdı. Galaba toyum oldu. Yolu Alınca Kal'esine ugramışdı"* (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 167). Boyda Bayındır Han'dan akın dileyen Uşun Koca oğlu Egrek, araştırmacılarca benzer okunuşları ile; *"Şirögüven uçundan Gökçe Denize degin"* (Ergin, 1964: 100); *"Şürügün ucundan Gökçe Denize degin"* (Gökay, 1973: 125); *"Şerügüz ucundan Gökçe Denize degin"* (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 167); *"Şerügüz ucundan Gökçe Denize degin"* (Özçelik, 2016: 517) olan memleketleri yağmalayıp, sayısız ganimet almıştı.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'ndaki *Şirögüven/Sirögüz*, *Orta Asya*'daki *Sir Derya*'dır (Eyüboğlu, 2022c: 81). Usunlar, Türk boylarının oluşturduğu ittifakın bir kolunu oluşturuyorlardı, başlarında ise güneye geçen Yenisey Kırgızlarının bir kısmı bulunuyordu. Usunların *Batı Tanrı Dağları*'ndaki torunları günümüzde kendilerini Kırgız olarak adlandırmaktadır. Kazaklar'da Büyük orda bünyesinde Usun boyunun bakiyeleri olabilecek Sarı-Uysun kabilesi vardır (Aristov, 2014: 34, 43-44). Hunların zayıflamasından sonra aynı dönemde Güney

Kazakistan'da Usun (Wu-sun) veya Üysün adıyla bilinen boylar hâkim olmuştur. Usun Devleti'nin ağırlık merkezi *Kırgızistan*'da, biraz da *Özbekistan*'da olmakla birlikte, *Güney Kazakistan*'ın özellikle *Çimkent* ve *Taraz* gibi bölgeleri de Usunların egemenliğine girmişti. Usunların başkentleri *Kırgızistan*'daki *Isık Göl* civarındaydı, buraya *Kızıl Vadi Kalesi* diyorlardı (Taşağlı, 2017: 250). Eski Türkler, akarsular için genellikle *Ögüz* veya *Sub* sözcüklerini kullanıyordu (Gömeç, 2007: 1283). *Şecere-i Terakime*'deki rivayetlerde *Sir Derya*'nın adı *Sir suyu* olarak geçmektedir (Ebülgazi Bahadır Han, 1974: 57). Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'ndaki *Gökçe Deniz*, *Orta Asya*'daki *Balkaş Gölü*'dür (Eyüboğlu, 2022c: 81). *Balkaş Gölü*'nün öteki bir adı *Kökçetengiz* (Gökçe Deniz)'dir. *Gökçe Gölü*, hem *Kazakistan*'da, hem de *Küçük Kafkas*'da anlamca aynı şekildedir. İki hidronimdeki *Gökçe* sözü gölün suyunun *mavi*, *gök renginde* olduğunu belirtmektedir (Budagov, 1994: 94-95). Burada tarihî olarak Usunların coğrafî sınırlarından bahsedilmektedir: *Şirögüven*'in aslı *Sir ögüz*, yani *Sir Derya/Sir Irmağı*'dır, *Gökçe Deniz* ise bugün de aynı adla da bilinen *Balkaş Gölü*'dür. *Sir Derya* ile *Balkaş Gölü* arasında yer alan bu bölge bir zamanlar Usunların yurduydı. Dede Korkut'taki Uşun Koca, eski bir Türk boyu olan Usunların bir hatırasıdır (Eyüboğlu, 2019: 482). Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda, "*Şerügüz ucından Gökçe Denize*" (Sir ırmağından Balkaş Gölü'ne) uzanan coğrafya tarihî Usun coğrafyasıyla ilgilidir. Destanda Egrek, buralara akınlar yapmıştır. Bu akınlar Usunların bu bölgelere doğru yayılmasının bir yansımasıdır (Eyüboğlu, 2022c: 82).

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu, motifleri, varyantları ve ilişkili anlatılar geniş bir coğrafyada görölmektedir. Bu durum destanın köklü tarihinin ve geniş coğrafyasının bir yansımasıdır:

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun *Türkmenistan*'da *Seğrek* adıyla bilinen bir varyantı vardır (Erdem, 1998: 72-73; Erdem, 2005: 161). Türkmen varyantında Salur Kazan hakkında birçok rivayet vardır. Bu rivayetlerin bazıları Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu ile ilgilidir (Eyüboğlu, 2022c: 78-80). *Camiu't-Tevarih*'de,

Oğuz Han zamanında yaşamış gösterilen Yuşu Hoca'dan bahsedilmiştir. *Oğuzname*'de Oğuz Han dönemindeki Yuşu Hoca, Dede Korkut'taki Uşun Koca ile aynı kişi olup, Milattan Önceki Usunların bir kalıntısıdır (Eyüboğlu, 2019: 482). *Şecere-i Terakime*'deki Eyrek ve Segrek adları Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'ndaki Egrek ve Segrek ile ilgilidir (Eyüboğlu, 2022c: 77). Eğrek (İgrek ve İğrik) ve Segrek (Çeğrek ve Çiğrik) iki oymak adı olarak hem Kırgız, hem de Uşun kabilesine mensupturlar. Kırgız kabile ve oymakları arasında İrik adı da vardır ki, Eğrek ile ilgili olabilir. Otuz Avul olarak bilinen kabileler, sağ ve sol kanatlara bölünürlerdi. Sağ kanatta Çerik Oymağı da vardır. Bu Çerik kabilesinin büyük bir kısmı *Doğu Türkistan*'dadır. Sayak Kırgızlarının menşegi hakkındaki efsane, Çerikleri de içermektedir (Gökyay, 1973: CLIX). Şor Türkleri'nden derlenen *Altın Ergek* destanı Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun bir varyantıdır (Eyüboğlu, 2019: 449).

Ahmet Bican Ercilasun, Salur Kazan'ın tarihî karşılığını Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) olarak belirtmiştir (2000: 158; 2002: 33; 2004: 126). Ahmet Bican Ercilasun'un bu görüşüne katılarak eklemelerde bulunmuştuk (Eyüboğlu, 2019: 426-445; Eyüboğlu, 2022: 105-108; Eyüboğlu, 2022b: 289-290). Dede Korkut'ta önemli bir yeri olan, destanın başkahramanı Salur Kazan/Kazan tipinde/karakterinde tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihî-destani-efsanevi-mitolojik tabaka vardır. Salur Kazan/Kazan tipinin önemli bir tarihî tabakası Kara Türgiş Devleti'nin kurucu hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) ile ilgilidir (Eyüboğlu, 2019: 426-445; Eyüboğlu, 2022: 105-108; Eyüboğlu, 2022b: 289-290). Dede Korkut'ta önemli bir yeri olan, standadaki en üst yönetici olan Bayındır Han tipinde birçok tarihî-destani-efsanevi-mitolojik tabaka vardır. Bayındır Han tipinin/karakterinin önemli bir tarihî tabakası 2. (Doğu) Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734) ile ilgilidir (Eyüboğlu, 2019: 268-275; Eyüboğlu, 2022: 106-107; Eyüboğlu, 2022b: 289-

300). Dede Korkut'un önemli bir tarihî ve coğrafi tabakasının Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Dede Korkut'taki *Aladağ, Karadağ, Karaçuk, Kazılık Dağı, Türkistan, Amit Suyu/Amu Derya, Sir Suyu/Sir Derya, Demirkapı* gibi birçok yer adı destanın tarihî coğrafyası ile ilgilidir (Eyüboğlu, 2023c: 14).

Türk tarihî hakkında bilgi veren tarihî-arkeolojik-destani-efsanevi, hemen hemen tüm kaynaklara göre, İskitler/Sakalar, Hunlar, Kanglılar, Usunlar, Gök-Türkler, Türgişler, Uygurlar, Karluklar, Oğuzlar, Kıpçaklar ve Selçukluların, Osmanlıların, Akkoyunluların, Karakoyunluların ataları *Orta Asya*'da yaşamıştır; Dede Korkut Oğuznameleri'nin tarihî bir varyantı olarak bilinen Dede Korkut Kitabı, *Anadolu-Azerbaycan* coğrafyasında yazıya geçirilmiş olsa da, Dede Korkut'un diğer birçok tarihî varyantı, Dede Korkut hakkında bilgi veren tarihî kaynaklar, *Camiu't-Tevarih, Tarih-i Abira Ulusu* (Dört Ulus Tarihî), *Nesaimü'l-mahabbe, Tarih-i Salır Baba, Şecere-i Terakime, Tuhfetü's-sürür, Yusuf-Ahmet Destanı, Dana Ata Oğuznamesi, Şeceretü't-Türkmaniye, Kazan Oğuznamesi, Sarık Halkının Tarihi, Musavver Türkistan Tarihi ve Seyahatnamesi* gibi yapıtlar *Orta Asya*'da yazılmıştır veya *Orta Asya* ile ilgilidir; Dede Korkut Kitabı'ndaki *Oğuz Eli, Türkistan, Amit Suyu, Karaçuk, Aladağ, Karadağ, Demirkapı, Gökçe Deniz* gibi tarihî yer adları ile *Türkmenistan* varyantındaki boyların ve Kazaklardaki *Korkut* efsanelerindeki yer adlarının neredeyse tamamına yakını *Orta Asya*'dadır; bugün Dede Korkut'un *Anadolu-Azerbaycan* coğrafyasında yaşayan varyantları oldukça az iken, *Orta Asya*'da, Türkmenlerde, Dede Korkut Oğuznameleri'nin tamamı ve yeni tespit edilmiş hikâyeler-rivayetler yaşamaya devam etmektedir; Dede Korkut Oğuznameleri'nin, *Anadolu-Azerbaycan* coğrafyasında yaşayan az sayıdaki varyantı oldukça hikâyeleşmiş-masallaşmış olarak yaşamaya devam ederken, *Orta Asya*'da, Türkmenlerde destani hikâye formunu neredeyse korumaktadır, Kazaklarda *Alpamış* gibi, destan türünde de yaşamaya devam etmektedir;

Korkut'un/Dede Korkut'un/Korkut Ata'nın doğrudan kendisiyle ilgili bir anlatı, *Anadolu-Azerbaycan* coğrafyasında hemen hemen görülmezken, Türkmenlerde Korkut Ata'nın kendisine özel bir boy/hikâye de bulunmaktadır, Kazaklar ve Başkurtlar arasında, *Korkut* efsaneleri yaygın bir şekilde anlatılmakta olup, çok sayıda kişinin de kendi soyunu Korkut Ata'ya bağlayan şecereleri vardır; *Anadolu-Azerbaycan* coğrafyasında, Dede Korkut'un kıl kopuzu ve ondan kalan müziği neredeyse görülmezken, *Orta Asya*'da, Kazaklarda, Korkut'un kopuzu (kobız) ve küyleri (ezgileri, müziği) canlı bir şekilde, popüler kültürde de yaygın olarak yaşamaya devam etmektedir. Bütün bunlar, Dede Korkut Oğuznameleri'nin *Orta Asya*'da ortaya çıktığını ortaya koymaktadır (Eyüboğlu, 2023c: 17-18).

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun başlığı ve destanın hemen girişindeki ilk cümlede bile Uşun Koca'nın adının geçmesi destanın tarihî coğrafyasını *Orta Asya*'da yaşamış bir Türk kavmi olan ve bugün de bu bölgedeki çeşitli Türk halkları arasında bakiyeleri bulunan Usunlar/Vusunlar ile ilişkilendirmektedir. Dede Korkut'ta ve diğer Türk destanlarında eski Türk halklarının adlarının kişi adı hâline gelmesi görülen bir durumdur. Çünkü zamanla, destanların tarihîleşmesinde etkili olan kişilerin adları unutulabilmekte, ait olduğu halkın adı ön plana çıkabilmektedir. Bunun örnekleri çoktur. Bu bakımdan destandaki önemli yerlerden biri *Uşun* ili/ülkesi'dir. Usunlar Milattan önceki ve sonraki yüzyıllarda *Orta Asya*'da yaşamış bir Türk halkıdır. Destanda *Şürügün/Şirögüven* ve *Gökçe Deniz*'in adları geçmektedir. Bu yer adlarının destanda fazla bir işlevi yoktur. Ozan anlatıya bir tarihîlik katmak amacıyla anlatıyla ilişkili bildiği yer adlarını söylemiştir. Bu yer adları ortak hafızada korunmuş destan geleneğinden gelen adlar olabilir. *Şirögüven*'in aslı *Sir ögüz*, yani *Sir Derya/Sir Irmağı*, *Gökçe Deniz* ise bugün de aynı adla bilinen *Balkaş Gölü* olmalıdır. *Sir Derya* ile *Balkaş Gölü* arasındaki coğrafya Usunların yurduydur. Ancak bir diğer olasılık olarak, Dede Korkut'ta böyle ikili yer adlandırmaları genellikle; *Hemid-Merdin*,

Berde-Gence, Rum-Şam örneklerinde olduğu gibi, destanın üst coğrafyasıyla, *Anadolu-Azerbaycan* bölgesiyle ilgili olduğundan, destanın üst coğrafyasıyla da ilgili olabilir. Bunu da göz önünde bulundurmak gerekir.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'ndaki önemli yerlerden biri *Alınca Kalesi*'dir. Egrek bu kalede tutsak düşmüştü. Destanda bazen *Alınca Kalesi* yerine *korı* ifadesi kullanılmaktadır. Destanın alt coğrafyasında bu kalenin ormanlık bir bölgede yer aldığı anlaşılmaktadır ki, ormanlarıyla ünlü *Altaylar, Güney Sibirya* bölgesiyle ilgili olabilir. Destanın Altay ve Şor Türkleri'nden derlenmiş varyantları da bununla ilgilidir. Usunların atalarının da bu bölgeyle yakın soy bağlantıları vardır. Kırgızların ataları da Hakaslarla akraba olup yine o bölgeden gelmiştir. Destanın üst coğrafyasında bu kale Akkoyunlu-Karakoyunlu Türkmenlerinin hayatında önemli bir yeri olan *Anadolu-Azerbaycan* bölgesindeki *Alıncak Kalesi*'yle ilgilidir.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda *kara Karadağlar*'ın adı geçmektedir. Her ne kadar *kara kara dağlar* ifadesi cins adını içeren kalıp bir söz olsa da, ortak hafızada korunmuş *Karadağlar* ile ilgili olabilir. Segrek'in annesinin soylamasında da *karşı yatan Karadağ*'ın adı geçmektedir. Dağın adının bu şekilde geçmesi *Sir Derya* boyunca uzanan *Karadağlar* (Karataş) olduğunu göstermektedir. Dede Korkut'ta diğer boylarda da adı bu şekilde geçer. Segrek'in annesinin aynı soylamasında tekrar *Karadağ*'ın adı geçmektedir.

Türkmen Sahra/Günbed yazmasındaki bir soylamada, "*yanı berkce, sarp uçurum kara dağlar yerden kalhar*" (*ucu sağlam, sarp uçurumlu kara dağlar yerden yükselir*) demektedir (Ekici, 2019: 39, 160). *Şecere-i Terakime*'de Korkut Ata zamanındaki Oğuzların coğrafi sınırları belirtilirken "*ve kıblesi Sayram ve Kazgurt dağı ve Karacık dağı*" ifadesi geçmektedir (Ebülğazi Bahadır Han, 1974: 56). *Karacuk, Farab* kentinin eski adıydı. Oğuzlar kışın bu kentlerde oturup yazın *Karacuk* adlı dağa çıkarlardı (Gökalp,

H.1341: 154 v.d.'dan aktaran Gökyay, 1973: CII-CIII). Oğuzların önemli kentleri *Türkistan*'daki *Tanrı Dağları*'nın kolları üzerinde, *Hazar Denizi*'nin doğusunda *Kara Tav/Karacuk*'un eteklerindeydi (Gökyay, 1973: CII). Timur'un zafernamelerinde *Karaçuk* dağının adı geçmektedir. *Karaçuk* bozkıra hâkim bir yerdedi, bozkır oradan gözetleniyordu. Timur ikinci kere Toktamış üzerine giderken buradan geçmişti (Sümer, 1972: 35). Türk coğrafyasının birçok yerinde *Karaçuk* adı görülmektedir. Esas *Karaçuk* günümüzde *Sır Derya*'nın doğusunda, Güney *Kazakistan*'dadır, tarihî Oğuz yurdunun merkezidir (Gömeç, 2009: 213).

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda *Aladağlar*'ın önemli bir rolü vardır. Segrek bir soylamasında *arkuru yatan Aladağ* eteğine vardığından bahsetmiştir ki, destanda buradaki dernekte tutsak bir kardeşi olduğunu öğrenmiştir. Egrek'in soylamasında *Arku beli Aladağ*'ın adı geçer. *Aladağlar* bugün de aynı adı taşıyan, *Orta Asya*'nın en büyük dağ sistemlerinden biri olan *Tanrı Dağları*'nın adı ve büyük kollarıdır. *Kazakistan-Kırgızistan* bölgesinde yer alan *Kırgız Aladağları* ve *Talas Aladağları*, *Karadağlar* ile kesişmektedir. *Arku/Argu* burada yer alan tarihî bir bölgedir, eski kaynaklarda da adı geçer, *Talas* ile *Balasagun* arasındaki bölgedir.

Özbeklerin *Alpamış Destanı*'nda, *Astardağ Dağı*'nın adı *Alatav* olarak geçmektedir ki, bu ad, *T'ien-shan Dağı (Tanrı Dağları)*'nın Kırgız Türçesi'ndeki adı olan *Alatoo* ile eşanlamlıdır (Agacanov, 2015: 93). Dede Korkut'ta geçen *Ala Tağ (Tav)*'ın *Türkistan*'daki *Çungarya* ile *Balkaş Gölü* havzasını ayıran *Ala Dağ* ile *Batı Türkistan*'ın kuzey doğusundaki *Isık Göl* ile *Alma Ata* arasında uzanan dağların olabileceği düşünülmektedir (Öztürk, 2012: 290-291). *Talas* ve *Çu* ırmaklarının arasına Türkçe *Argu* deniyordu. Batı Gök-Türk (580-658), Türgiş (658-766) kağanları ve Karluk (766-840) yabguları burada ordu kuruyordu. O dönemde *Taraz* kentinin adı *Ulug Argu Talas* idi (Esin, 1976: 101).

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda *Dereşam*'ın adı geçmektedir. Destanda buranın bir rolü yoktur, Segrek kardeşini kurtarmaya

giderken buranın yanından geçmiştir. Destanın sonuna doğru Egrek ve Segrek Oğuz'a dönerlerken *Dereşam suyu*'ndan geçmişlerdir. Burası destanın st coğrafyasıyla, *Anadolu-Azerbaycan* bölgesiyle ilgili olmalıdır. Destanı anlatan ozan iyi bildiği bir yerin adını belirtmiştir.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda *Kazılık at*'in adı geçmektedir. Dede Korkut'ta birçok boyda *Kazılık at*'tan bahsedilmektedir. *Kazılık* bölgesi eski devirlerde atlarıyla da ünlü olmuş olmalıdır. *Kazılık Dağı*'nın adı diğer Türk destanlarında, folklor ürünlerinde, rneğin, *Manas Destanı*'nda da adı geçer. *Kazılık Dağı*'nın *Tanrı Dağları*'nın birçok kolunu oluşturan *Aladağlar*'ın bir uzantısı olarak, *Taşkent* ile *Çimkent* arasındaki bölgede yer alan *Kazgurt Dağı* olduğu düşünülmektedir. *Kazakistan*'da *Balkaş Gölü*'nün kuzeyindeki *Sarıarka* bölgesinde de *Beşkazılık Dağları* vardır. *Kazılık* adı, destanı *Orta Asya* coğrafyasıyla ilişkilendirmektedir.

Dede Korkut'taki sözde Oğuz ülkesinde, adıyla geçen tek doğa parçası *Kazılık Dağı*'dır, bu dağ da Oğuzların *Sirderya* dolaylarındaki eski yurdunda yer almaktadır (Ergin, 1989: 52). *Kazılık Dağı*'nın Oğuz yurdunda olduğu açıktır. *Manas Destanı*'nda da bu adı taşıyan bir yer adı vardır (Sümer, 1972: 385). *Manas Destanı*'nda, ilin en yaşlısı olan Koşay-Han Oğuzların yurdu olan *Kazılık* vadisindeki *Kar-Yabas* (Kar yağmaz?)'da greşler tutmuştu (Ögel, 1993: 505). *Manas Destanı*'nda da *Kazılık Dağı*'nın adı geçmektedir. *Kazılık Dağı*'nda Oğuzlar'dan sonra Kırgız adı ile anılan geniş Türk kitleleri oturmuşlardı (Ögel, 1995: 34). Dede Korkut'taki bazı boylarda, *Yilisi kara kazılık at* ifadesindeki gibi, *Kazılık* sözcüğü kutlu atın sıfatı olarak da kullanılmıştır (Ergun, 2003: 85).

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun coğrafyası kısmen belirgindir. Destanın alt coğrafyasında *Aladağlar* (Kazakistan-Kırgızistan), *Sir Derya* boyunca uzanan *Karadağlar* (Kazakistan), burada bulunan *Kazılık* (Kazakistan-Özbekistan) yer almaktadır. *Sir Derya* ve

Balkaş Gölü arasındaki coğrafyayı içermektedir. En alt tabakada ise *Altaylar-Güney Sibiry*a bölgesiyle ilişkili olmalıdır.

2. 2. Üst Coğrafya

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun üst coğrafyası, anlatının ilgili varyantlarında, Anadolu-Azerbaycan coğrafyası ile ilgilidir:

Haluk Köroğlu'na göre Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu, *Kafkasya* bölgesinde ortaya çıkmıştır (Konıratbayev, 2000: 173).

Şamil Allahverdi Cemşidov'un eserinde söylediğine göre Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda Tersuzamış'ın ısrarıyla sefere çıkan Oğuz kahramanları, "*Şerur'un Ucundan*" *Gökçe Deniz'e* değin çarpar, "*yolu Alınça Kalesine düşer*" ve Egrek'in yoldaşlarını (kâfirler) kırıp, onu da *Alınça Kalesi'nde* zindana atmışlardır. Egrek'i kurtarmak için yola çıkan kardeşi Segrek, "*üç gün dünlü-günlü*" yürüdükten sonra "*Dereşam Ucundan*" geçerek Alınça'ya gitmiştir. Azerbaycan topraklarındaki bu coğrafi istikameti H. Araslı da belirtmiştir. Segrek aynı istikametle, *Alınça-Dereşam-Oğuz* yoluyla, geri dönmüştür. "*Dereşam Suyu'nu depip, geçer*", akşam üzeri Oğuz'un sınırına ulaşmıştır. Dede Korkut Kitabı'ndaki olayların zamanını, durumunu ve coğrafyasını öğrenmekte bu hikâyenin büyük önemi vardır. Bu boydaki olaylar Azerbaycan topraklarında meydana gelmiştir. Kahramanlar tarihî olarak Azerbaycan halkına ait bulunan yerlerde yaşamışlardır (1990: 27-29).

Şamil Allahverdi Cemşidov'a göre Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda Tersuzamış'ın sözüyle komşu vilayete baskın yapan Egrek, hareketinin cezası olarak *Alınça Kalesi'nde* zindana düşmüştür. Destanda Egrek'in geçtiği yol şöyle belirtilmiştir: "*Üç yüz say cidalı yiğit bunun yanına cem' oldu. Şerur'un ucundan Göğçe Deniz'e değin el çapdı, kalaba doyum oldu, Yolu Alınça Kalasına uğramıştı...*" Cemşidov, bir çalışmasında Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda geçtiği yolun, *Oğuz-Berde-Gence-Gürcistan* sınır hattının arkasında, Dede Korkut kahramanlarının *Kür-Aras* kavşağında eski *Beylegan'da* konumlanan idari merkezini açıklığa

kavuşturmak için, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda görülen Egrek'in ve onun ardından giden Segrek'in izlediği yol yönünden de ek olarak bahsetmişti. Cemşidov'a göre, ancak Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda Egrek ile Segrek'in geçtiği yolun hareket yönü daha dakik izlenirse görölmektedir ki, onların hareket hattı *Alınça*'nın doğu yönünde, *Kür-Aras* kavşağı tarafından değil, güneybatı tarafına doğrudur. Aynı zamanda boydaki hareket yönünün bu tür açıklaması, Dede Korkut kahramanlarının daha sık bir araya geldikleri merkezi yaşayış yerlerinden birisinin, *Kür-Aras*, eski *Beylegan* sahasında olması gerektiği fikrine şüphe getirmez. Çünkü bu konunun açıklaması için Begil'in, *Oğuz*'dan geç edip, sonra *Berde* ve *Gence*'den geçerek *Gürcistan* sınırına yerleştii gerçeği yeterlidir (1990: 39-40).

Şamil Allahverdi Cemşidov'un dile getirdiğine göre Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda, açıktır ki, Oğuz atlıları *Gökçe Deniz*'e, yani *Gökçe Göl*'e kadar giderler. Oradan geri dönerlerken de yolları *Alınça Kalesi*'ne uğrayabilir. Eğer öyle ise, *Gökçe*'nin kuzeyinde veya kuzeybatısında bulunan *Şiröğüven*'den gelen atlılar *Gökçe Göl*'den geri dönmeliydi, ki bu durumda onlar *Alınça*'ya ulaşamazlar. Diğer taraftan kardeşinin peşinden üç günlük bir menzilden gelen Segrek, onu tutsaklıktan kurtarmıştır. *Dereşam Suyu*'nu geçer, çok gitmeden *Oğuz*'un sınırına ulaşır. *Dereşam Suyu* denilince *Aras*'ın üst kesimindeki ünlü *Dereşam Köprüsü* akla gelmektedir. 17. yüzyıl tarihçisi Arakel Darvijetsi *Tarih* adlı eserinde *Dereşam Geçidi*'ni özellikle kaydetmiştir. İster Segrek'in, isterse de Egrek'in *Oğuz ellerine* gittikleri yol farklıdır denilebilir. Onlar üç günlük yolu *Oğuz*'un kuzeybatı sınırından, güneydoğuya doğu gelmiştir. Yolun çoğu *Oğuz*'un öz topraklarının üzerinden geçmiştir. Eğer böyle olmasaydı, *Alınça*'dan sonra *Dereşam*'dan çıkıp, dönen kahramanların geriye doğu yine üç gece-gündüz yol gitmeleri gerekirdi. Oğuz atlıları *Gökçe* semtine kuzeyden değil, güney semtinden yağmalayarak gitmişlerdir. Bu nedenle Dede Korkut kahramanlarının bu seferdeki çıkış noktalarını *Gökçe*

Göl'den güneyde ve güneybatı tarafındaki sınırlarda aramak gereklidir (1990: 41).

Yine Şamil Allahverdi Cemşidov'a göre Dede Korkut'taki *Oğuz Elleri* eski *Azerbaycan* topraklarına tamamen uygundur. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda, kahramanların bu sınırdaki hareket hattı, gölden-göle, *Urmiye-Van-Gökçe* arasında meydana gelebilir. Doğrudan doğruya Egrek ve Segrek'in hareket hattı zaman dilimine göre düşünülürse görülür ki, onlar *Hoy, Karatepe* mahallinden başlayarak, *Van-Şirvan* ucundan geçip, *Gökçe Göl'e* değin giderler ve geri gelirken de dolaşarak, *Alınca*'ya ulaşabilirler. Bu uzun yoldur. Bu yolu Segrek geceli-gündüzlü at sürerek üç günde geçmiştir. Dönüşte ise *Dereşam* geçidinden *Aras*'ı geçip, çok gitmeden Oğuz sınırına ulaşmıştır (1990: 42). Şamil Allahverdi Cemşidov'un burada verdiği bilgiler oldukça değerlidir. Buradaki yerler, Dede Korkut'un üst coğrafyasını yansıtmaktadır.

Naile Asker'e göre Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'ndaki *Şiröküz*, günümüzde *Ermenistan*'ın *Türkiye* sınırlarında, bir kısmı da *Türkiye* tarafında olan, yerli Türklerin kendi aralarında *Şöreyel* dediği, *Şirigüz* (birçok kaynağa göre *Şirak*)'dür. *Gökçe Gölü* ise bugünkü *Ermenistan*'ın merkezi bölgesindedir (2016: 202).

Muammer Kemaloğlu'nun eserinde dile getirdiğine göre Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda, bir akından bahsedilirken, *Gökçe Deniz, Dereşam Suyu, Alınca Kalesi* gibi belli başlı bazı coğrafi adlar geçmiştir. Buralara akın yapılabilecek, onlardan biraz daha doğuda, muhtemelen *Hudaferin Köprüsü*'nden geçilerek, destanda belirtildiği gibi iki gün yolculuk yapılarak varılan ve o gün için *Oğuz*'un Serhaddi olduğundan söz edilen yer *Eher*'dir. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda, Egrek Bey'in tutsaklıkla sonuçlanan akını ile ilgili bölümünün, *Eher*'in 1055'de sınır olarak belirlenmesinden hemen sonra olabileceği, kardeşi Segrek Bey'in onu kurtarması ile ilgili olayların ise 1064 seferinde Sultan Alp Arslan'ın *Nahçıvan* (muhtemelen *Culfa*)'da ordusunun toplanmasını beklediği sırada,

yakınlardaki kalelerin fethi için görevlendirdiği Şehzade Melikşah'ın o civarda yaptığı fetihlerle ilgili olması güçlü bir olasılıktır. Ayrıca Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda geçen, "Dereşam suyunı depüp kiçdiler. / Dün katdılar, Oğuzun serhaddına yetdiler." ifadelerinden, *Dereşam Suyu'nun, Kazancı ve Elince* kaleleri önünden akıp gelen ve *Culfa'nın* yanı başındaki *Gülistan* adlı yerden *Aras'a* karışan *Elinceçay* olduğu anlaşılmaktadır (2019: 72-75).

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda, *Alınca Kalesi'nin* önemli bir yeri vardır. *Hindistan'daki Kalincer Kalesi* gibi, adı çok benzeşen, *Anadolu-Azerbaycan* bölgesindeki *Alıncak Kalesi'nin* Akkoyunlu-Karakoyunlu Türkmenlerinin hayatında önemli bir yeri olmuştur. Boyun tarihî alt tabakasında, Milattan Önceki Türk halklarından olan Usun dönemine ait tarihî olayların destani hatıraları olmakla birlikte, üst tabakasında ise bir taraftan Selçuklu Devleti'nin atası ve isim babası olan Selçuk Bey'in ve *Kalincer Kalesi'nde* tutsak olarak ölen, büyük oğlu Arslan Yabgu'nun hatıraları yer alırken, en üst tabakasında ise Karakoyunlu-Akkoyunluların *Anadolu-Azerbaycan'daki*, özellikle *Alıncak Kalesi'ndeki* hatıraları vardır. Tarihî olaylar ve *Kalincer Kalesi* ile *Alıncak Kalesi'nin* adlarındaki benzerlik, hikâyenin mahallîleşmesini ve tabakalaşmasını kolaylaştırmıştır (Eyüboğlu, 2019: 331-332).

Dede Korkut Kitabı'nda; *Trabzon* adı geçerken, Rum kavim adı geçmez; *Gürcistan* adı geçerken, *Gürcü* adı geçmez; bölgedeki Lazların adından hiç bahsedilmez; Türklerin *Anadolu'da* ilk geldiği yerlerden biri olan, Akkoyunlu Türkmenlerinin yurdu *Bayburt* bile kafir yurdu olarak gösterilir; *Diyarbakır* ve *Mardin'den* bile düşman memleketi olarak bahsedilir; Ermenilerden hiç bahsedilmediği gibi, Emren adında bir Oğuz kahramanı da vardır; *İstanbul'a* diye gidilir, ancak ters tarafta bulunan *Derbent'ten* gelinir vs. bütün bu tarihî-coğrafi tutarsızlıklar, çelişkiler, Dede Korkut Destanları'nın, alt coğrafyada *Orta Asya'da* ortaya çıkmış olmasının, sonradan *Anadolu-Azerbaycan* coğrafyasında eksik mahallîleşmesinin bir yansımasıdır (Eyüboğlu, 2023d: 177-178).

Dede Korkut'ta kahraman tanıtımlarında, soylamalarda vb. çeşitli yerlerde adları birlikte geçen *Hemid-Merdin*, *Rum-Şam*, *Berde-Gence*, *Mekke-Medine* vb. yerler açık bir şekilde *Anadolu-Azerbaycan*, *Yakın Doğu* bölgesinde yer almaktadır ve destanın üst coğrafyası ile ilgilidir. Bu yer adlarının birçoğunun birlikte geçmesi dikkat çekicidir. Bu ikili yer adları çoğunlukla kahramanla ilgili yerlerde, tanıtımlarında vb. geçmektedir: "*Hemid ilen Merdin kalasın depüp yıkan*", "*yigitlögüm Ruma, Şama gide*", "*Berde'ye, Genceye varup vatan tutdu*". Bazen de soylamalarda geçmektedir: "*Mekke ile Medinenün kapusu ağaç*". Anlaşıldığına göre destanları anlatan ozan/ozanlar, bildiği bu yer adlarını birlikte anarak, destanı daha çekici hale getirmek, bir coğrafya ve gerçekçilik katmak istemiştir. Bu yer adları genellikle dstandaki ana mekân değildir, sadece dstanda çeşitli ifadelerde ad olarak geçmektedir. Yani buralar kahramanların yurdu değildir. Kara Budak *Hemid* ile *Merdin* kalesini tepip yıkar, Deli Dumrul ününün *Rum'a Şam'a* gitmesini ister, Begil *Oğuz'dan* uzaklara *Berde'ye Gence'ye* göç eder veya Uruz, ağaç ile konuşurken onun *Mekke'nin Medine'nin* kapısı olduğunu söyler.

3. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'ndaki Yer Adları

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'ndaki yer adları şunlardır: *Aladağ*, *Alınca Kalası*, *Arku*, *Dereşam*, *Gökçe Deniz*, *Karadağ*, *Kazılık Dağı*, *Oğuz Eli/Oğuz*, *Şirögüven*.

Aladağ: Dede Korkut Kitabı'nda *Ala Dağ*, *Aladağ* olarak geçmektedir. Adı 7 boyda geçer: Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu, Begil Oğlu Emren'in Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy (Gökyay, 1973: 332).

Ali Duymaz'a göre Dede Korkut'ta Oğuz'un merkezi olan Bayındır Han'ın divanına ve dolayısıyla Salur Kazan'a ulaşmak, avlanmak, düşman illerine ulaşmak için aşılması gereken engellerden birisi *Arku Bil*, *Ala Tağ* veya Arkuru yatan *Ala Tağ*'dir.

Bu kavramlar özel ad olmaktan öte, farklı imla ve okunuşlarına rağmen eskiden beri canlılığını koruyan kalıp bir sözdür. Bu açıdan çok eski devirlerde ve coğrafyalarda belirli bir dağı işaret eden söz, her yeni coğrafyaya adapte edilebilecek niteliktedir (1999: 380-381).

Pervin Ergun'un çalışmasında dediğine göre Dede Korkut Hikâyeleri'nde, birçok boyda, Hanlar Hanı Bayındır Han'ın mekânına giden dağlar hep *Ala Tağlar* olarak belirtilmiştir. Buradaki *ala* sözcüğü gerçek anlamda değil, tanrısallığın bir ifadesi olarak kullanılmıştır ve yücelik, yükseklik, görkemlilik anlamlarındadır. Bu bakımdan *Ala dağ*, yüksek, karlı dağ demektir (2003: 78-79).

Vahid Zahidoğlu'nun söylediğine göre Dede Korkut'ta *Ala Tag*, *Qara Tag* ifadeleri araştırmacılar tarafından çoğunlukla yer adları olarak incelenmiştir. Aslında bunlar yer adları değildir. *Ala* ve *qara* sözcükleri *büyük* anlamına gelmektedir (2020: 543).

Dede Korkut'taki Aladağ, destanın alt coğrafyasında *Orta Asya*'dadır; bugün de aynı adı taşıyan *Aladağlar* (Alatau/Alatav)'dır; *Tanrı Dağları*'nın büyük bir kolunu oluşturan dağlardır; Batı Türk coğrafyasının merkezi bölgelerinden biridir; diğer Türk sözlü kültür ürünlerinde de önemli bir yeri vardır (Eyüboğlu, 2023: 58).

Alınca Kalası: Dede Korkut Kitabı'nda *Alınca Kalası* olarak geçmektedir. Adı bir boyda, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda geçer (Gökyay, 1973: 333).

Orhan Şaik Gökyay'ın eserinde bahsettiğine göre *Alınca Kalesi*, *Azerbaycan*'da, *Nahcevan* civarında ve şimdiki *Nahcevan-Culfa* yolu üzerindeki yalçın bir tepe üstünde harabeleri bulunan ünlü bir kaledir. *Nahcevan-Culfa* yolu üzerinde bugün Elince adını taşıyan bir köy vardır, bunun arkasından *Elince Çayı* ve *Aras*'a akan büyük bir ırmak geçer. Köyün yanında sarp, taşlık bir tepe üzerinde *Elince* (Alıncak) Kalesinin harabeleri vardır. Bu sarp

tepeye ancak birkaç keçi yoluyla çıkılabilmektedir (1973: XCV-XCVI).

Naile Asker'e göre bugün *Nahçıvan* bölgesinde, *Çulfa*'nın *Kazancı* köyünün yakınındaki *Alınca Dağı*'nda *Alınca Kalesi* vardır. Bir tarafı sarp kayalar, bir tarafı aynı adı taşıyan ırmakla çevrili olan kalenin yüksekliği 2000 metredir. Savunma amaçlı inşa edilmiş kalenin 6.-7. yüzyıllarda yapıldığı tahmin edilmektedir. Yakınındaki köyün adının Kazancı olması da dikkat çekicidir (2016: 202).

Dede Korkut'ta adı geçen *Orta Asya*'daki/*Güney Sibirya*'daki, adı bugün bilinmeyen *Alınca Kalası*'nın prototipinin, eski Türklerin hatıralarında önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Selçukluların hatıralarında önemli bir yeri olan *Hindistan*'daki *Kalincer Kalesi* ile Akkoyunlu ve Karakoyunluların hatıralarında önemli bir yeri olan *Nahçıvan*'daki *Alıncak Kalesi*'nin adları ise benzerdir. *Orta Asya*'daki hatıralar, sonradan üst tabakada adları benzer kalelerin bulunduğu *Hindistan* ve *Anadolu-Azerbaycan*'daki hatıralarla karışarak mahallîleşmiş, yerelleşmiştir.

Arku: Dede Korkut Kitabı'nda *Arku* olarak geçmektedir. Adı 4 boyda geçer: Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu, Begil Oğlu Emren'in Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy (Gökyay, 1973: 332).

Mehmet Fahrettin Kırzioğlu'na göre *Ala Dağ*, Oğuzlar'ın başkenti *Sürmeli*'nin arkasına, güneyine düşen *Ağrı Dağı*'dır, adı halk arasında *Argu* diye anılmaktadır (Kırzioğlu'ndan akt. Gökyay, 1973: 332-333).

Ali Duymaz'a göre *Arku Bil* veya *Arku Mil* adı Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu'nda sıkça geçmektedir. *Arku Bili*, Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda birkaç yerde, ayrıca Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda ve İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da da geçmektedir. Muharrem Ergin'in *Arku Mil* veya *Arhu Bil* diye okuduğu yer adını Orhan Şaik Gökyay *Arku-Bel* şeklinde okumuştur (1999: 379-380).

Vahid Zahidoğlu'nun dile getirdiğine göre *Arqu belli* ifadesi, Dresden yazmasında daha çok *Arqu beli*, ayrıca *arxu beli*, *arku meli* biçimlerinde geçmektedir. Dresden yazmasının 6., 9., 10., 12. boylarında kullanılmıştır. 6., 9., 10. boylar ve 12. boyun sonu Vatikan yazmasında olmadığı için ifade o nüshada yoktur (2020: 539-541).

Dede Korkut'ta geçen *Arku Beli Ala Dağ* ifadesinde adı *Ala Dağ*'la birlikte geçen *Arku* yer adı alt coğrafyada Orta Asya'dadır. Çünkü *Argu*, *Orta Asya*'da önemli bir tarihî bölgedir (Eyüboğlu, 2023: 52). 8. yüzyıla ait Uygurca bir Mani metninde ve 11. yüzyıla ait Kaşarlı Mahmud'un eserinde adı geçmektedir.

Dereşam: Dede Korkut Kitabı'nda *Dereşam* olarak geçmektedir. Adı bir boyda, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda geçer (Gökyay, 1973: 334).

Orhan şaik Gökyay'a göre *Dereşam*, *Kuzey Azerbaycan*'da *Karabağ*'da, vaktiyle *Revan*'a bağlı bir nahiyeydi. *Dereşam Suyu*, *Dereşam*'ın üzerinde bulunduğu bir sudur, *Aras Nehri*'nin kollarından biridir (1973: 334).

Muammer Kemaloğlu'na göre Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda geçen, *Dereşam Suyu*, *Kazancı* ve *Elince* kaleleri önünden akan, *Culfa*'nın yanındaki *Gülistan*'dan *Aras*'a karışan *Elinceay*'dır (2019: 75).

Gökçe Deniz: Dede Korkut Kitabı'nda *Gökçe Deniz* olarak geçmektedir. Adı bir boyda, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda geçer (Gökyay, 1973: 335).

Orhan şaik Gökyay'a göre *Gökçe Deniz*'in bugün yerli halk arasında adı *Gökçe-Gl*'dr. *Ermenistan*'ın kuzeyinde bir tatlı su gldr. Yüzölçümü 1413 km², denizden yksekliti 1926 metredir. Fazla sularını *Zanga Nehri* ile *Aras*'a boşaltır. Derinliği kuzeybatı havzasında 85 metreye kadar ulaşır (1973: 335). Yine Orhan şaik Gökyay'a göre, Türkler eskiden *Hazar Denizi*'ne de *Gökçe Deniz* derlerdi (1973: CV).

Öcal Oğuz'un yazdığına göre Türkler yönleri renklerle ifade etmişlerdir. Bu nedenle *Göççe Deniz* mekândan ziyade bir yönü de ifade edebilir (1996: 138).

Dede Korkut Kitabı'nda adı bir boyda, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda geçen bu yer günümüzde *Kazakistan*'ın doğusunda yer alan *Balkaş Gölü*'dür. *Balkaş Gölü* günümüzde de aynı adla anılmakta ve *Gökçe Deniz* olarak bilinmektedir. *Issık Göl*'den *Balkaş Gölü*'ne kadar olan bölge tarihte ve günümüzde *Yedisu* olarak bilinir ve tarihî olarak Usunların yurduudur. Usunların Milattan Önceki ve Milattan Sonraki hatıraları Dede Korkut'a yansımıştır. Ancak unutmamak gerekir ki, Dede Korkut bir destan metnidir. Tıpkı *Aladağ*, *Karadağ* adları gibi, *Gökçe Deniz* ismi cins adı hâline gelmiş ve belirli belirsiz çeşitli denizleri, gölleri ifade etmiş de olabilir. Ayrıca ekleyelim ki, Türkler büyük göllere de deniz derlerdi. Eski Türkçe'de göl ile deniz arasındaki ayırım kesin değildir. Çünkü eski Türkler Orta Asya'da/Geniş Avrasya coğrafyasında yaşıyorlardı, büyük denizlere uzaktılar. Bu yüzden gördükleri büyük sulara deniz demişlerdir. *Aral Gölü* aynı zamanda *Aral Denizi*; *Hazar Gölü* aynı zamanda *Hazar Denizi* olarak bilinmektedir.

Karadağ: Dede Korkut Kitabı'nda *Kara dağ*, *Kara dağlar* olarak geçmektedir. Adı 11 boyda geçer: Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy, Begil Oğlu Emren'in Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy (Gökyay, 1973: 236). Dede Korkut Kitabı'nda *Karacuk* adı da geçmektedir. Adı 2 boyda geçer: Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu (Gökyay, 1973: 335).

Zeki Velidi Togan, günümüzde *Kazakistan*'da Sir Derya'ya paralel uzanan *Kara Tav* Sıradağlarının Dede Korkut'taki karşı

yatan *Kara dağ* yahut *Karacuk Dağ* olduğunu belirtmiştir (Togan'dan aktaran Gökay, 1973: CIII-CIV).

Alkey Margulan'ın çalışmasında belirttiğine göre *Oğuzname*'de Kazan Han'ın sevdiği yerlerden biri *Kararışık Dağı*'dır. Bu dağın bir diğer adı *Karatav* (Karadağ)'dır. Bu dağ Firdevsi'nin *Şehname*'sinde *kuh hara* olara geçmektedir. Dede Korkut'ta adı geçen *Kararışık* kenti, tahmini olarak, *Kazakistan*'ın güney bölgesindeki *Karatav* (Karadağ)'ın güney yönünde, eski *Karnak* kentinin yakınlarındaydı. Kazak destanlarında bu kent *Kırk Kaleli Kararışık* şeklindegeer ve çoğunlukla *Karatav* (Karadağ) ile birlikte anılmaktadır (2000: 143).

Ahmet Taşağıl'ın yazdığına göre Dede Korkut ve Oğuz destanları *Sır Derya* boyundaki *Karadağlar*'da geçmektedir (2015: 27-28).

Dede Korkut'taki *Kara Dağ/Karadağ/Karadağlar/Karacuk*, destanın alt coğrafyasında *Orta Asya*'daki bugün de aynı adı taşıyan *Karadağlar* (Karatau/Karatav)'dır. *Kara Dağ* adı destanda ayrıca cins adı olarak da geçmekte, belirli belirsiz birçok dağı da ifade etmektedir.

Kazılık Dağı: Dede Korkut Kitabı'nda *Kazılık*, *Kazılık Dağı* olarak geçmektedir. Adı 6 boyda geçer: Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Begil Oğlu Emren'in Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu. Adı Dede Korkut Kitabı'nın Giriş bölümünde de geçer (Gökay, 1973: 336).

Orhan şaik Gökay'ın eserinde kaydettiğine göre Dede Korkut'ta başta *Kazılık Dağı* olmak üzere *Karadağ*, *Aladağ* gibi dağlar çeşitli münasebetlerle geçmektedir. *Kazılık Dağı*'na, Boğaç Han'ın anasına söylediği soylamada değinilmektedir. Silik olmakla birlikte, Türklerdeki dağ kültünün bir izidir (1973: CCXCVIII-CCXCIX).

Faruk Sümer'e göre *Azerbaycan*'da, *Doğu Anadolu*'da *Kazılık Dağı* adlı bir dağ, eski ve yeni kaynaklarda görülmez. *Kazılık*

Dağı'nın Türkistan'da olması pek muhtemeldir, adı *Manas Destanı*'nda da geçmektedir (1959: 410).

Üçler Bulduk'un yazdığına göre *Kazılık Dağı*, *Orta Asya*'daki *Oğuz Eli* ile ilgili olabilir. *Kazılık* adı Yigenek Beğ'in babasına da isim olmuştur. Dede Korkut'taki boylarda yelesi kara kazılık attan da bahsedilmektedir (1996: 250).

Jean-Paul Roux'un dile getirdiğine göre Dede Korkut'ta *Qazılık Tag*'a dua edilmekte, onun çöküşünün, yaşlanmasının korkunç olacağı hatırlanmaktadır (2000: 147).

Saadettin Gömeç'e göre *Kazılık Dağı*, *Türkistan*'da, *Güney Kazakistan* bölgesinde küçük bir dağdır. *Tanrı Dağları*'nın batıya uzanan kollarındandır (2009: 212).

Dede Korkut'taki; *Kazılık Dağı*, destanın alt coğrafyasında *Orta Asya*'dadır; *Karadağlar* ve *Aladağlar*, *Kazakistan-Kırgızistan* sınırları içerisinde yer alırlar. *Kazılık Dağı*'nın bugünkü *Kazgurt Dağı* olduğu düşünülmektedir, yine bu bölgededir. *Kazılık* adı *Türkmenistan* varyantında, çeşitli Türk destan ve efsanelerinde, Türk boylarının folklor ürünlerinde de geçmektedir (Eyüboğlu, 2023b: 126).

Oğuz Eli/Oğuz: Dede Korkut Kitabı'nda *Oğuz*, *Oğuz Eli*, *Oğuz Elleri*, *Oğuz Kavmi*, *İç Oğuz*, *Taş Oğuz* olarak geçmektedir. *Türkmen* varyantında *Oğuz*, *İç Oğuz*, *Daş Oğuz*, *Dış Oğuz* olarak geçmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda adı 12 boyun tamamında geçer: Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy, Begil Oğlu Emren'in Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy. *Türkmen* varyantında adı 9 boyda geçer: Iza Berilediren Nesilsiz, Törelî Beğ, Bamsım Birek, Imra, Dışoğuzların Gever Hanlığına Karşı Köreşi,

Oğuzların Melallaşmakı, İğdir, Gorkutın Gabrı Kazılığı-I, Gorkutın Gabrı Kazılığı-II (Gökyay, 1973: 328-338; Erdem, 1998: 809-811).

Faruk Sümer'in eserinde dile getirdiğine göre Dede Korkut kahramanları *Oğuz Eli*'nde yaşamaktadırlar. Oğuzlar, Dede Korkut'ta çoğu kez *kalın*, bazen de *kanlı* sözleriyle nitelenmektedir (1972: 391).

Mehmet Fahrettin Kırzioğlu'na göre Dede Korkut'ta, İslam coğrafyacılarının *Ermeniyye* dedikleri bölge ile *Arran* ve *Azerbaycan* memleketlerinin bütünü *Oğuz ili* içindeydi. *Oğuz İli*, *Gence-Bayburt-Nahcevan-Karadeniz* ve *Ahıska-Van Gölü* arasındaki bölgeyi içeriyordu (Kırzioğlu'ndan aktaran Gökyay, 1973: XC).

Şamil Allahverdi Cemşidov'un eserinde yazdığına göre bazı araştırmacılar Dede Korkut Kitabı'ndaki coğrafi saha olan *Oğuz'u* ya da *Oğuz Eli*'ni daha çok *Anadolu*'da göstermeye çalışmaktadırlar. Aslında burada tasvir edilen *Oğuz Elleri* yeni ya da eski adlarıyla *Azerbaycan* topraklarında vardır (1990: 33).

Dede Korkut'taki *İç Oğuz-Dış Oğuz* kavramları hikâyelere göre değişmektedir. Bazı hikâyelerde ise bu kavramlar belirgin değildir ve hikâyeye sonradan uyarlanmıştır. *İç Oğuz-Dış Oğuz* ifadeleri aynı hikâyenin alt ve üst tabakalarına göre de değişebilmektedir (Eyüboğlu, 2019: 380-381).

Şiröğüven: Dede Korkut Kitabı'nda *Şiröğüven* olarak geçmektedir. Adı bir boyda, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda geçer. (Gökyay, 1973: 337-338).

Orhan Şaik Gökyay'a göre *Şiröğüven*, güneyde *Anı* kenti ürenleri yanındaki *Alaca Dağ*'dan kuzeyde *Akbaba*'ya ve batıda *Kars*'ın doğusundaki *Yahnı* dağlarından doğuda *Alagez*'e kadar uzanan ve *Arpaçay*'nin ortasından geçtiği bölgeye eskiden olduğu gibi bugün de yerlilerce verilen addır (1973: C).

Naile Asker'in söylediğine göre *Şiröküz*, bugünkü *Ermenistan*'ın Türkiye sınırlarında, bir kısmı da *Türkiye* tarafında olan, yerli Türklerin kendi aralarında *Şoreyel* dediği *Şirigüz* (*Şirak*)'dür (2016: 202).

Dede Korkut Kitabı'nda adı sadece Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun giriş kısmında “*Şirögüven ucundan Gökçe Denize*” ifadesinde geçen bu yer adının bir akarsu olduğu anlaşılmaktadır. *Şir-Ögüven* aslında *Sir Ögüz*'den gelmektedir. Eski Türklerde *ögüz*, *ırmak* anlamındaydı. *Sir Ögüz* de, *Sir Derya* (Sir Irmağı)'dır. Dede Korkut'taki Gökçe Deniz'i de *Orta Asya*'daki *Balkaş Gölü* olarak tespit etmiştik. “*Şirögüven ucundan Gökçe Denize*” ifadesi “*Sir Derya'dan Balkaş Gölü*”ne demektir. Bu bölge, tarihî olarak Usunlar'ın yurdudur (Eyüboğlu, 2019: 482).

Sonuç

Eski Türkler çoğunlukla konar-göçer, göçebe olmakla birlikte aralarında yerleşik Türkler de vardı. Eski Türk kültür bölgelerinde, İskitler, Kanglılar, Hunlar arasında yerleşik topluluklar da vardı. Türkler arasında kentleşme Göktürkler, özellikle Türgişler döneminde hız kazanmıştır. Göçebeler yılın bir bölümünde, özellikle soğuk kış zamanlarında yerleşik yaşarlardı. Konar-göçer Türklerin kışın yerleşik olarak yaşadıkları kışlakları zaman içerisinde kentlere dönüşmüştür. *Orta Asya*'da yer alan bazı tarihî kentler eski Türklerin kışlaklarıydı. Kimi konar-göçer Türkler de kentlerin çevrelerindeki otlaklarda göç ederlerdi. Dede Korkut'taki yerleşik düşmanların birçoğu yerleşik Türklerdir. Dede Korkut'taki coğrafyayı değerlendirirken bu durumu da dikkate almak gerekir.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun konusu, bir kardeşin, tutsak düşmüş ağabeyini kurtarmasıdır. Anlatı bir kardeşlik destanıdır, kardeşler arası ilişkiyi vurgulamaktadır. Boyun diğer Dede Korkut anlatılarıyla benzerlikleri çoktur. Destanın başkahramanı Segrek'tir.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda tarihî-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka vardır: Alt Tabaka ve Üst Tabaka. Alt Tabaka şu tabakalardan oluşmaktadır: 1) En Eski Devirler Tabakası, 2) İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası, 3) Göktürk-Türgiş Tabakası, 4) Oğuz Tabakası. Boyun coğrafyasının bu tabakalardan yansımaları vardır.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun Seğrek adlı *Türkmenistan* varyantının olması, *Orta Asya*'da başka varyantlarının bulunması, boyda geçen birçok yer adı, boyun Oğuzların *Hazar*'ın batısına, *Anadolu-Azerbaycan*'a göçlerinden önceye, *Orta Asya*'da yaşadıkları 10.-11. yüzyıllardan eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir. Anlatının motifleri, varyantları, ilişkili anlatılar geniş bir coğrafyada görölmektedir.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun coğrafyası kısmen belirgindir. Destanın alt coğrafyasında *Aladağlar*, *Sir Derya*'ya paralel uzanan *Karadağlar*, bu bölgedeki *Kazılık* yer almaktadır. *Sir Derya* ve *Balkaş Gölü* arasındaki coğrafyayı içermektedir. Bu coğrafya tarihî Usun/Vusun coğrafyasıdır. Anlatının en alt tabakası ise *Altaylar-Güney Sibiry*a bölgesiyle ilişkili olmalıdır. Anlatıda ormanların önemli bir yere sahip olması, özellikle Güney Sibiry'a'dan derlenen *Altın Ergek* adlı varyantının bulunması bununla ilgili olabilir.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda *Aladağ*, *Alınca Kalası*, *Arku*, *Dereşam*, *Gökçe Deniz*, *Karadağ*, *Kazılık Dağı*, *Oğuz Eli/Oğuz*, *Şiröğüven* yer adları geçmektedir.

Dede Korkut Destanları'nın ve Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun coğrafyasının incelenmesi, bu anlatıların tarihî, edebî, kültürel, folklorik vs. olduğu gibi, coğrafi olarak da Oğuzlar/Türkler ile ilgili önemli bilgiler içerdiğini göstermektedir. Yazılı kaynakların az olduğu tarihin eski devirlerine yönelik değerli bilgiler içeren sözlü kültür ürünleriyle ilgili çalışmaların artması bu alana katkılar sağlayacak, yeni çalışma alanlarının önünü açacaktır.

Ek-1: Dede Korkut Coğrafyası - 1

Ek-2: Dede Korkut Coğrafyası - 2

Kaynakça

- Abbasov, N. N. (2009). Kitab-ı Dede Korkut Destanı ve Oğuz Türklerinin İctimai-Siyasal Kuruluşu Hakkında. Karadeniz Araştırmaları, S. 22: 147-157.
- Ağacanova, S. G. (2015). Oğuzlar. Çev. Ekber N. Necef ve Ahmet Annaberdiyev. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Ağacanzâde, P. (2011). Dede Korkut Destanları Hakkında. çev. Nuri Şimşekler, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, S. 25: 223-244.
- Ahmedova, A. (2018). “Kitab-i Dede Korkut Destanı” Oğuz Türklerinin Ortak Yazılı Yapıtıdır. Kafdağı, 3 (1): 19-30.
- Akgül, Y. (1996). Dede Korkut Oğuznamelerinin Dresten El Yazması Türkmen-Çovdur Varyantları “Nesilsizlik” ve “Ad Koyma” Motiflerinin Türkmen Halk Destanlarındaki Yeri. Bilig, S. 3: 129-137.
- Akkoyun Koç, T. (2020). Dede Korkut Hikâyelerinde Söylem Çözümlemesi ve Kültürel Kimliğin Öğretimi. Yayımlanmamış doktora tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Aristov, N. A. (2014). Türk Halklarının Etnik Yapısı. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Asker, N. (2016). “Dede Korkut Kitabında Şehirler ve Kaleler”, III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi “Dede Korkut ve Türk Dünyası” (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, 1. cilt, ed. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 197-205.
- Balliyev, G. (2000). “Gorkut Ata - Ruhı Ata”, akt. Güçmurat Sultanmuradov, Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 55-62.
- Bayat, F. (2016). Mitten Tarihe, Sözen Yazıya Dede Korkut Oğuznameleri. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Boratav, P. N. (1958). “Dede Korkut Hikâyelerindeki Tarihî Olaylar ve Kitabın Telif Tarihî”, Türkiyat Mecmuası, (XIII) 48: 31-62.
- Budagov, B. E. (1994). Türk Uluslarının Yer Yaddaşı. Bakü: Elm.
- Bulduk, Ü. (1996). “Dede Korkut, Oğuz Elleri ve Kafkaslar”, I. Millî Kafkasya Sempozyumu, Kars, 25-29 Ekim 1995; Ankara Ü. DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 29: 247-251.
- Bulduk, Ü. (1997). Dede Korkut Destanları’nda Ortak Kültür Unsuru Olarak Yaşatılan Coğrafya. Türkiye Günlüğü, Türk Dünyası özel sayısı I, 15: 466-470.
- Cemşidov, Ş. A. (1990). Kitab-ı Dede Korkud. Akt. Üçler Bulduk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Cemşidov, Ş. (2004). "Dede Qorqud Kitabı"nda Coğrafi Mühit, Dede Qorqud Dünyası. Meqaleler. Bakı: "Önder Neşriyyat": 109-124.
- Divitçioğlu, S. (2015). Sekiz Türk Boyu Üzerine Bazı Gözlemler. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Duymaz, A. (1999). "Kanturalı Boyundaki Bazı Motif ve Unsurlar Üzerine", Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 8: 360-386.
- Ebülgazi Bahadır Han (1974). Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terakime). Haz. Muharrem Ergin. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Serisi.
- Ekici, M. (2019). Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüşhası, Soylamalar ve 13. Boy, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım), Transkripsiyon, Aktarma. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Elibeyzade, E. (1999). Kitabı Dede Korkud. Bakı: Azerbaycan Tercüme Merkezi.
- Ercilasun, A. B. (2000). "Dede Korkut'taki Olayların Zamanı", Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 157-160.
- Ercilasun, A. B. (2002). "Salur Kazan Kimdir?", Millî Folklor, 56: 22-33.
- Ercilasun, A. B. (2004). Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdem, M. (1998). Dede Korkut Türkmenistan Varyantları. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erdem, M. (2005). "Dede Korkut Destanlarının Türkmenistan Varyantının Yazma Nüşhalarla İlişkisi Üzerine", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 4: 158-188.
- Ergin, M. (1964). Dede Korkut Kitabı / Metin - Sözlük. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Ergin, M. (1989). Dede Korkut Kitabı I. / Giriş - Metin - Faksimile. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Ergin, M. (2017). Dede Korkut Kitabı. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergun, P. (2003). Dede Korkut Hikâyeleri'nde Dağ Kültü. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 2003/II: 75-88.
- Esin, E. (1976). Fârâbî'yi Yetiştiren Kengeres Türk Muhitinin Kültür ve Sanatı. İstanbul Ü. İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, VI, 3-4: 81-139.
- Eyüboğlu, D. C. (2019). Korkut. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Eyüboğlu, D. C. (2022). Dede Korkut'taki Salur Kazan Üzerine Bir Değerlendirme. Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 6 (1): 87-145.

- Eyüboğlu, D. C. (2022b). Dede Korkut'taki Bayındır Han Üzerine Bir Değerlendirme. *Anasay*, (22): 275-315.
- Eyüboğlu, D. C. (2022c). Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nun Tarihi. *Akademik MATBUAT*, 6 (1): 59-90.
- Eyüboğlu, D. C. (2023). Dede Korkut'taki Aladağ. *Anasay*, (26): 39-63.
- Eyüboğlu, D. C. (2023b). Dede Korkut'taki Kazılık Dağı. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 14 (65): 91-132.
- Eyüboğlu, D. C. (2023c). Dede Korkut'taki Türkistan. *Millî Kültür Araştırmaları Dergisi*, 7 (2): 1-28.
- Eyüboğlu, D. C. (2023d). Dede Korkut'taki Bayburd Hisarı. *Kafdağı*, 8 (2): 152-183.
- Eyüboğlu, D. C. (2024). *Dede Korkut Destanları*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Gökyay, O. Ş. (1973). *Demem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.
- Gömeç, S. (2007). Kök Türkçe Yazıtlarda Geçen Göller ve Nehirler. *Turkish Studies*, Volume 2/4: 1283-1296.
- Gömeç, S. (2009). "Dede Korkut Kitabında Geçen Tartışmalı Bazı Yer Adları Üzerine", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 4: 210-217.
- Hacıyev, T. (1999). *Dede Qorqud: Dilimiz, Düşüncemiz*. Bakı: Yeni Neşriyat Evi, "Elm" Neşriyyatı.
- Hüseyinoğlu, A. Ş. (1998). Əmin Abid və "Kitabı-Dədə Qorqud" Haqqında. *Millî Folklor*, 38: 46-51.
- Iskakov, B. ve İbrayev, Ş. (2000). "Korkut Ata Kitabı", akt. Dinara Düysebayeva, Kazakistan'da Dede Korkut, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 285-332.
- Kemaloğlu, M. (2019). *Dede Korkut (Destan İçre Tarih)*. Ankara: Raf Kitabevi.
- Kırman, Ü. (2004). *Dede Korkut Anlatılarının Karşıtlıklar Kuramına Göre Çözümlemesi ve Bu Kuramın Anlatı Öğretiminde Kullanımı*. Yayınlanmamış doktora tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Konıratbayev, A. (2000). "Korkut Ata Hakkında", akt. Dinara Düysebayeva, Kazakistan'da Dede Korkut, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 147-182.
- Korkmaz, Z. (2004). "Dede Korkut Hikâyelerinde Dil-Üslup Bağlantısı", II. Milletlerarası Dede Korkud Kollokyumu, Bakü, 21-26 Aralık 1998; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1998/1, S. 41, TDK Yay., Ankara, 2004, s. 101-112.

- Margulan, A. (2000). "Korkut: Efsane ve Hakikat", akt. Banu Muhyayeva, Kazakistan'da Dede Korkut, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 123-146.
- Nısanbayev, A. (2000). "Türk Halklarının Büyük Düşünürü Korkut Ata", akt. Dinara Düysebayeva, Kazakistan'da Dede Korkut, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 1-13.
- Oğuz, M. Ö. (1996). Dede Korkut Boylarından Uşun Koca Oğlu Segrek Boyı'nın Tahlili. Bilig, 3: 138-143.
- Ögel, B. (1993). Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar), I. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (1995). Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar), II. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özçelik, S. (2016). Dede Korkut -Dresden Nüshası- Metin, Dizin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öztürk, A. (2012). Çağlar İçinde Türk Destanları. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Roux, J.-P. (2000). "DAĞ. Kozmik Eksen. Türkler ve Moğollar.", çev. Gönül Yılmaz, Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü, 1. Cilt. yön. Yves Bonnefoy, Türkçe haz. Levent Yılmaz. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları. s. 147.
- Sepetçioğlu, M. N. (1998). Dedem Korkut'un Kitabı. İstanbul: İrfan Yayımcılık.
- Sertkaya, O. F. (2022). "Dede Korkut Kitabı'nın Bursa Yazmasının "Giriş" Bölümü", Dede Korkut Kitabı Bursa Yazması Tıpkıbasım, Proje Koordinatörü: Hüseyin Buran. Bursa: Bursa Kültür Anonim Şirketi / Star Matbaacılık. s. 9-18.
- Sümer, F. (1959). Oğuzlar'a Ait Destani Mahiyette Eserler. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, XVII/3-4: 359-455.
- Sümer, F. (1972). Oğuzlar / (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Şahin, V. (2017). 'Dede Korkut Hikâyeleri'nde Mekân Algısı ve Kurgusu. Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (5) 8: 1-49.
- Şen, C. (2018). Dede Korkut Anlatıları'nda Büyülü Gerçekçilik. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Taşoğlu, A. (2015). "Oğuzların Tarih Sahnesine Çıkışı Hakkında", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri, edit. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. s. 21-30.

- Taşığıl, A. (2017). Gökbörü'nün İzinde / Kadim Türklerin Topraklarında. İstanbul: Kronik Kitap.
- Tezcan, S. ve Boeschoten, H. (2001). Dede Korkut Oğuznameleri. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Togan, Z. V. (1982). Oğuz Destanı. Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Tural, S. ve Nurmemmet, A. (1999). Gorkut Ata Türkmen Halk Nüshası. Ankara: Türkmenistan Milli Kolyazmalar Enstitüsü Yayını.
- Üstünova, K. (2008). Dede Korkut Kitabını Oluşturan Destanlardaki Ortak Özellikler. Turkish Studies, Volume 3/1: 138-144.
- Zahidoğlu, V. (2020). Dede Qorqut Kitabı'ndaki Bazı Tartışmalı Yer Adları Üzerine. Journal of Old Turkic Studies, 4 (2): 531-545.